

UDK 949.713:329.7

Izvorni znanstveni rad

Fikreta Jelić-Butić

**NARODNOOSLOBODILAČKI POKRET
I HRVATSKA SELJAČKA STRANKA 1941–1942 ***

U politici Komunističke partije Jugoslavije, kao glavne pokretne i vodeće snage narodnooslobodilačke borbe 1941—1945, pitanje odnosa prema Hrvatskoj seljačkoj stranci od početka se postavilo kao jedno od glavnih. Riječ je u prvom redu o procesu stvaranja društveno-političke osnove narodnooslobodilačkog pokreta, kojemu će jedno od bitnih obilježja davati putovi traženja i privlačenja političkih saveznika zajedničkim programom borbe protiv zajedničkog protivnika. U vezi s tim treba u prvom redu poći od činjenice da je KPJ, kada je riječ o odnosu prema HSS-u, mogla svoju političku akciju graditi na dotadašnjem dragocjenom iskustvu koje je stečeno u naporima na stvaranju pokreta Narodne fronte prije okupacije zemlje. U tom sklopu široki opozicioni politički pokret u Hrvatskoj, kojemu je glavni nosilac bila HSS, nalazio se u prvom planu pažnje i interesa. Pokušaji približavanja u poduzimanju nekih zajedničkih akcija, unatoč programskim i nekim drugim suprotnostima, rezultirali su za KPJ u razdoblju do jeseni 1939. veoma dragocjenim i poučnim političkim iskustvom. Politička praksa pokazala je jasno da vodstvo HSS-a zastupa takav klasni i politički program koji ne omogućuje neku čvršću suradnju. Za KPJ je — čije je rukovodstvo na čelu s Josipom Brozom Titom u to vrijeme vodilo presudnu bitku za političko utemeljenje Partije u društvu i njenu organizacijsku konsolidaciju — postala presudna spoznaja da treba glavnu pažnju usmjeriti na privlačenje širokih masa koje su se nalazile pod utjecajem HSS-a, a to znači da se potiče proces sve veće difencijacije u redovima te stranke. Taj je proces sve vidljivije dolazio do izražaja u Banovini Hrvatskoj u kojoj je HSS došla na vlast. Kritičkom analizom sporazuma Cvetković-Maček KPH je razotkrivala njegovu klasnu suštinu, jer je nastao sporazumijevanjem »odozgo« kao rezultat politike buržoaskih snaga. »S jedne strane — istaknuto je u Rezoluciji Pete konferencije KPJ — tim sporazumom nije riješeno hrvatsko pitanje, s druge strane još više se otvoriše prohtjevi hrvatske buržoazije, a isto tako nije zadovoljen ni jedan veliki dio srpske buržoazije. Podmukla međusobna borba sve jače izbija na javu. Nacionalni šovinizam raspiruje se s jedne i druge strane. Hrvatska buržoazija pokazuje iste ugnjetačke tendencije prema drugim narodima Jugoslavije kao i srpska.«¹ KP Hrvatske postaje glavni faktor u poli-

* Ovaj je tekst dio autorova monografskog rukopisa »Hrvatska seljačka stranka 1941—1945«. Zbog toga ovdje i nije moguće obuhvatiti sva osnovna pitanja teme, kako bi se možda iz naslova moglo očekivati, jer se razmatraju u drugim dijelovima monografije. Težište je postavljeno samo na neka glavna pitanja politike rukovodstva NOP-a prema HSS-u.

¹ Izvori za istoriju Saveza komunista Jugoslavije, I/10, Beograd 1980, 227.

tičkom životu koji će konstantno i konkretno ukazivati na to da je vodstvo HSS-a zapravo napustilo vlastiti program na kojemu je okupljalo široke mase dok se stranka nalazila u opoziciji. U Banovini Hrvatskoj dolazi do sve žešće političke bitke koja se vodila između komunističkog pokreta i snaga novog režima. U razvoju KP Hrvatske ispoljavala se jasna tendencija širenja njene osnove privlačenjem dotadašnjih pripadnika HSS-a na liniju svoga programa. U sve dinamičnijoj političkoj djelatnosti KP Hrvatske to se konstantno potvrđivalo brojnim oblicima njene političke akcije: sve brojnije i snažnije političke demonstracije, razgranat štrajkaški pokret, pojačana akcija na selu, osnivanje brojnih inicijativnih odbora Stranke radnog naroda, veoma razvijena politička propaganda, koja se temeljila na znatnoj legalnoj i ilegalnoj štampi. Takav je razvoj nedvojbeno potvrđivao da se KP Hrvatske pretvarala u najopasnijeg protivnika režima Banovine Hrvatske. Komunistička partija bila je snaga na koju je usmjeren glavni pritisak režima Banovine Hrvatske. Brojna hapšenja komunista, sprečavanje pojedinih demonstracija i skupova, zabrana daljnjeg rada pojedinih društava i dr., bili su događaji koji su davali značajno obilježje političkoj svakodnevnici. Činjenica je da banska vlast ni uoči rata nije bila voljna da ukine koncentracijski logor u Lepoglavi, što ga je osnovala za zatočenje komunista, koji su dovođeni iz raznih dijelova Banovine Hrvatske. Naprotiv, na kraju ožujka 1941, u Zagrebu je bilo uhapšeno više od stotinu komunista, poglavito rukovodećih članova i poznatih javnih radnika, koji su prepušteni ustašama nakon njihova dolaska na vlast u NDH.²

Prema tome, problemi odnosa prema HSS-u u razdoblju koje je uslijedilo nakon sloma Kraljevine Jugoslavije i okupacije zemlje, nastavljali su se na prethodni razvoj. Kvalitetno nova situacija utjecala je, dakako, na određene promjene u samom pristupu tim problemima.

U analizi nove situacije u toku travnja i svibnja 1941, rukovodstvo KPJ i KPH ukazalo je na nekoliko ključnih momenata, koji će biti relevantno značajni za sagledavanje problema odnosa prema HSS-u. Među njima treba ukazati na ove:

1. Kao jedina jugoslavenska politička snaga, KPJ je istakla da će započeti borbu u kojoj će radnička klasa zajedno s ostalim progresivnim snagama povesti oružanu borbu iz koje će se stvoriti »na istinskoj nezavisnosti svih naroda Jugoslavije slobodna, bratska zajednica«.³ Riječ je dakle o putu koji je pretpostavljao okupljanje svih demokratskih rodoljubnih snaga u širok oslobodilački pokret.

2. Proglašenje ustaške NDH bio je prvi važan događaj u toku travanjskog rata, koji je i KP Hrvatske suočio s novim stanjem. Trebalo se svim raspoloživim snagama suprotstaviti propagandi ustaške skupine o NDH kao konačnom rješenju hrvatskog nacionalnog pitanja, a što su ustaše nastojali posebno poticati isticanjem 10. travnja kao presudnog datuma u slomu jugoslavenske monarhije. »U teškoj i sudbonosnoj borbi protiv tuđinske najezde — istaknuto je u proglasu CK KPJ narodima Jugoslavije od 15. travnja 1941 — našla se u Hrvatskoj šaka agenata i

² Opširnije o prethodnim pitanjima usp. *Ivan Jelić*, *Komunistička partija Hrvatske 1937–1945*, Zagreb 1980, sv. I, 249 i d.

³ *Josip Broz Tito*, *Sabrana djela*, sv. VI, Beograd 1979, 191.

petokolonaša, koja je uz pomoć najurenih reakcionarnih hrvatskih vlastodržaca sistematski pripremala i konačno u najtežem času izvršila izdaju kakovoj nema premca u nizu izdaja hrvatske gospode i vlastele u historiji. [...] Hrvatska je okupirana po njemačkim i talijanskim četama, a nije slobodna i nezavisna narodna država, kako je hoće prikazati današnji hrvatski vlastodršci. To je država šačice hrvatske gospode, koja neprekidno preko radija i štampe više o pokolju i strijeljanju, o prijekim sudovima itd.«⁴

KPJ je, prema tome, jasno ukazala na to da je, unatoč propagandi ustaša o »velikoj, slobodnoj i suverenoj hrvatskoj državi«, Hrvatska upravo njihovom zaslugom porobljena i raskomadana. »U jednom dijelu Hrvatske — konstatira se u proglasu CK KPH, na sredini travnja 1941 — gospodare njemački okupatori, koje frankovačka gospoda slave i uzdižu kao saveznike i oslobodioce Hrvata. Talijanski imperijalisti porobiše našu divnu Dalmaciju i Primorje, kojima spremaju gorke sudbinu pačence Istre, u kojoj su ognjem i mačem iskorijenili sve što je bilo hrvatsko i slovensko. Međimurje i dio Slavonije drže pod okupacijom mađarski imperijalisti. U tim krajevima je već otpočela mađarizacija koja nas podsjeća na zulume mađarskih ugnjetača do 1918. godine.«⁵

3. Jedna od glavnih zadaća s kojom je KPJ suočena u nastaloj situaciji bila je bitka za sprečavanje sve veće opasnosti bratoubilačkog rata, kojemu je podlogu stvarao ustaški režim pozivanjem na istrebljenje u prvom redu srpskog naroda, pod optužbom da je on glavni krivac za nacionalno ugnjetavanje hrvatskog naroda.

Navedeni momenti ukazivali su na bitne okolnosti u kojima je KPH povela bitku za okupljanje snaga na programu NOP-a, a u kojem sklopu treba promatrati i probleme vezane za HSS u najširem smislu riječi. Privlačenje pristalica HSS-a u redove NOP-a postavljalo se kao glavno pitanje, na što je utjecao niz momenata. Među njima su u prvi red pažnje KPJ ulazila ova dva:

1. KPJ je polazila od svoje realne ocjene da HSS u hrvatskom stanovništvu ima masovnu osnovu, te se zbog toga vodstvu NOP-a nameće kao jedna od bitnih zadaća pokretanje i jačanje procesa privlačenja pristalica HSS-a.

2. Rukovodstvo NOP-a također je realno procjenjivalo da parole vodstva HSS-a o »politici čekanja« mogu da imaju vidljivog utjecaja u redovima pristalica stranke, te da se pronalaženje adekvatnih metoda suprotstavljanja toj paroli nameće kao značajna zadaća. Uz to se računalo i na izvjestan utjecaj iluzija o NDH, koje su zahvatile dio članstva i također predstavljale određenu opasnost.

Iako veoma sažete, ocjene o poziciji i perspektivama politike HSS-a došle su već dovoljno jasno do izražaja u prvim programskim dokumentima rukovodstva KPJ i KPH, u kojima se formirala strategija narodno-oslobodilačkog pokreta. U tim ocjenama ukazano je na ove osnovne momente:

⁴ Isto, 189–190.

⁵ Izbor iz arhivske građe Komunističke partije Jugoslavije i Komunističke partije Hrvatske za povijest 1941. godine u Hrvatskoj, priredio Marijan Rastić, *Arhivski vjesnik*, XIV, 1971, 26.

1. KPJ je upozoravala na istovjetnost klasnih interesa građanskih snaga, bez obzira na njihove suprotstavljene ciljeve. Obraćajući se seljačkim masama, rukovodstvo KPH je u travnju apeliralo ovim riječima: »Ne vjerujte lažnim obećanjima frankovačke gospode. Ona vas varaju i prodaju, i varati će vas i prodavati isto onako kako su vas do sada varala i prodavala gospodstva HSS-a i SDS-a.«⁶

2. Ukazujući na opasnost iluzija koje su zahvatile dio pristalica HSS-a i ostalih građanskih snaga u Hrvatskoj, KPJ je konstatirala i istodobnu pojavu razočaranja mnogih od njih, »koji su zavedeni, iskreno su mislili da se bore za slobodu hrvatskog naroda«, a »danas uviđaju da su ih njihove vođe podlo prevarile«. U vezi s tim Tito je u prvoj polovici svibnja pisao u organu CK KPH *Srpu i čekiću* ovo: »Zadaća je naše Partije i svakog pojedinog komunista da se usidri u mase i razne masovne organizacije. Naša je zadaća da pružamo ruku svima onima koji su spremni da nastave borbu za nacionalno i socijalno oslobođenje hrvatskog naroda i da im pomognemo da nađu pravilan put. Pravilnim radom, radom u svim masovnim organizacijama i izvan njih, pravilnim prilaženjem razočaranim čestitim elementima koji su donedavno bili pod Pavelićevom i Mačekovom zastavom, mi ćemo produbiti i zaoštriti jaz između tih zavedenih seljaka i radnika i njihovih izdajničkih vođa i nezadovoljstvu i borbenosti masa dati pravilan smjer.«⁷

3. Već je na majskom savjetovanju rukovodstva KPJ u Zagrebu konstatirana sve vidljivija pojava širokog nezadovoljstva u hrvatskom stanovništvu s ustaškim režimom i NDH. U analizi društveno-političke osnove toga režima posebno je ukazano na nezadovoljstvo pristalica HSS-a kao značajne komponente u tadašnjoj situaciji. U vezi s tim na savjetovanju je dana ova ocjena tadašnje situacije: »Kada bi današnji tobožnji vlstodršci u Hrvatskoj mogli barem malo misliti, onda bi vidjeli ovakvu situaciju: 1) oni imaju u Hrvatskoj protiv sebe čitavu radničku klasu; 2) oni imaju protiv sebe ogromnu većinu hrvatskog naroda; 3) oni imaju protiv sebe čitavo srpsko stanovništvo koje je nastanjeno vjekovima na teritoriji Hrvatske, a to je gotovo trećina stanovništva u Hrvatskoj. Dakle, koga onda oni imaju uz sebe? Oni imaju uz sebe njemačke i talijanske bajonete plus šaku pobješnijih malograđanskih elemenata, kulaka i kriminalnih tipova. Je li to sila i masovna baza za trajnu vladavinu? Razumije se da nije, nije ni onda ako uzmemo vanjske međunarodne događaje koji će svakako igrati presudnu ulogu. Ove naše tvrdnje zasnivaju se na nepobitnim činjenicama: nezadovoljstvo i revolt pristalica HSS-a protiv izdaje frankovačke gospode, zbog toga što su ta gospoda prodala Dalmaciju i dovela vjekovne neprijatelje hrvatskog naroda za gospodare. Ako gospoda ustaše računaju na to što se hrvatski narod razočarao u vodstvo HSS-a zbog njegove politike, onda neka idu malo u hrvatska sela i neka čuju koga sada očekuju hrvatski seljaci i od koga s pravom očekuju spas.«⁸

4. U sklopu formuliranja programa Narodnooslobodilačke fronte HSS je ulazila u prvi red pažnje rukovodstva KPJ. Centralni komitet KP

⁶ Isto, 28.

⁷ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, sv. VII, 10.

⁸ Isto, 32–33.

Hrvatske je u svom proglasu »Radnicima, seljacima, inteligenciji i svim domoljubima«, na početku srpnja, uputio poseban apel na »pristaše Hrvatske seljačke stranke i Samostalno-demokratske stranke«. Apel na pristaše HSS-a označavao je zapravo poziv čitavom hrvatskom stanovništvu. Rukovodstvo KPH se njenim pristašama, među ostalim, obraćalo riječima, u kojima je zapravo bio sadržan osnovni program narodno-oslobodilačkog pokreta:

»Komunistička Partija Hrvatske vas sve poziva, da se udružimo u jedinstven nacionalno-oslobodilački front za odlučnu borbu za naše nacionalno oslobođenje, za oslobođenje svih porobljenih naroda od fašističkog jarma. Pridružimo se borbi slobodnih sovjetskih naroda protiv zajedničkog neprijatelja. Povedimo zajedno nepomirljivu borbu protiv fašističkih krvnika i protiv svih onih koji im pomažu. Postavimo kao jedini uslov za saradnju, da se neće u toj borbi ni pod kojim uvjetima i ni pod koju cijenu pomagati fašizam i njegove pomoćnike. Neka vam ne smeta različnost naših pogleda na svijet, nacionalna ili vjerska pripadnost — prepustimo da oslobođeni narod sam riješi sva ta pitanja. Zajednički povedimo borbu protiv svih kapitulnata, malodušnika i neprijatelja borbe Sovjetskog Saveza jer su to i naši neprijatelji. Ne vjerujte podloj laži naših zajedničkih neprijatelja, da se Komunistička partija bori za uspostavu versajske Jugoslavije i ponovnu prevlast srpske gospode. Ne! Narod ima sam odlučiti kako će živjeti. Nakon pobjede nad fašizmom, neka Hrvati, Srbi, Slovenci, Crnogorci i ostali porobljeni narodi urede svoje međusobne odnose kao ravnopravni i slobodni narodi.«⁹

Pozivi rukovodstva KPJ na oružanu oslobodilačku borbu, koji su uslijedili u srpnju, sadržavali su i konkretne apele na pristalice HSS-a. Riječ je bila zapravo o pitanju koje je najuže povezano s problemima privlačenja hrvatskog stanovništva u NOB, a čiju su glavninu činile seljačke mase. U tim apelima posebno je ukazano na značenje izbijanja masovnih oružanih ustanaka u Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji, te srpskog stanovništva u središnjim dijelovima Hrvatske. »U Hrvatskoj su — isticalo se u proglasu CK KPH potkraj srpnja — mnoga sela bila prisiljena pobjeći u šumu pred terorom ustaških bandi. Neka su od njih prihvatila borbu i oružjem u ruci odbili napad i protjerali ustaše. Nisu to četničke akcije, koje su organizirala srpska gospoda, kako to lažno prikazuju frankovački plaćenici, nego se tu radi o opravdanoj borbi svih naroda Jugoslavije, pa i hrvatskog naroda, protiv okupatora i njihovih plaćenika.«¹⁰ Rukovodstvo KPH ukazivalo je na presudno značenje zajedničke borbe Hrvata i Srba. Drugi značajan moment ogleđa se u razvijanju propagande u širokim masama hrvatskog stanovništva, da se ne odaziva na Pavelićevu mobilizaciju. Obraćujući se vojnicima, oficirima i podoficirima domobranstva NDH, CK KPH je pozivao na otpor »svakom transportiranju vojske za borbu protiv vlastitog naroda, protiv oslobodilačke borbe bratskih naroda, srpskog, crnogorskog i drugih, te protiv naroda SSSR-a.«¹¹ Upućuje im se poseban poziv da se priključuju partizanima ili sami stvaraju partizanske odrede

⁹ Izbor iz arhivske građe, 39.

¹⁰ Isto, 42.

¹¹ Isto, 43.

i tako sudjeluju »aktivno u općoj narodnoj borbi protiv fašističkih okupatora i frankovačkih plaćenika«. ¹² U toj propagandi KPJ svoje će mjesto dobiti i pozivanje na revolucionarne tradicije hrvatskog seljaštva, u prvom redu na tradiciju velike seljačke bune Matije Gupca. Usporedo s isticanjem slobodarstva Gupca i njegovih puntara upućivani su pozivi za pristupanje u oružanu borbu. U svom proglasu od 25. srpnja Centralni komitet KPJ posebno se obraćao hrvatskom narodu ovim riječima: »Sjeti se, hrvatski narode, svojih slavnih predaka koji su se borili 'za čast i slobodu zlatnu'. Sjeti se Matije Gupca i drugih narodnih heroja koji su se u prošlosti borili za pravdu i slobodu protiv njemačkih osvajača i tlačitelja naroda, koji su se borili za pravdu i slobodu hrvatskog naroda. Sad je kucnuo čas, hrvatski narode! ujedinite se svi, od radnika, seljaka pa do građanina u borbi protiv okupatora koji su hrvatskom narodu oteli njegove najljepše krajeve — Dalmaciju itd. Dignite se i srušite marionetsku vladu Pavelića.« ¹³

Sve su to bili pokazatelji da je akcija KPJ na privlačenju pristaša HSS u NOP postajala sve intenzivnija, ispoljavajući sve više i određene konkretne oblike. U vezi s tim treba odmah konstatirati da je KPJ u toj akciji pokazivala neobično veliku širinu pristupa, ne zanemarujući ispitivanje svih raspoloživih mogućnosti koje bi vodile željenim rezultatima. To je značilo da su se usporedo s prikazanom akcijom propagande i konkretnog rada u redovima pristalica HSS-a istodobno pokušavale ispitati mogućnosti uspostave suradnje s rukovodećim osobama te stranke. Unatoč stečenom negativnom iskustvu iz predratnog razdoblja, tadašnja situacija i politički realizam rukovodstva KPJ nalagali su ispitivanje i tih mogućnosti. U tom pogledu od početka se nastojalo stupiti u dodir i sa samim Mačekom, kako bi se pravodobno upoznala njegova gledišta.

Već u toku lipnja i srpnja došlo je do nekoliko dodira s Mačekom, u kojima je on bio upoznat s gledištima KPJ i prijedlozima za suradnju. Budući da nije došlo do neposrednog dodira predstavnika rukovodstva KP Hrvatske i Mačeka, veza je uspostavljena putem posrednika. ¹⁴

U tom su pogledu važnu ulogu odigrali Zlatan Sremec i Nikola Nikolić, koje je Maček osobno poznao kao liječnike aktivne u Gospodarskoj slozi. Oni su ga posjetili u srpnju po direktivi Centralnog komiteta KPH. ¹⁵ Prijedlog rukovodstva KPH sadržavao je u prvom redu apel Mačeku da svojim autoritetom i putem raspoloživih veza utječe na pristalice stranke da se aktivno uključuju u redove NOP-a ili da mu pomažu u različitim oblicima, kao što je materijalna pomoć u hrani, odjeći, zbrinjavanju ranjenih partizana, obavještavanju o kretanju neprijatelja. ¹⁶

¹² Isto, 52–53.

¹³ *J. Broz Tito*, *Sabrana djela*, VII, 61.

¹⁴ *Vladimir Bakarić*, *Politički izvještaj CK KPH, Drugi kongres Komunističke partije Hrvatske*, 21–25. XI 1948, Zagreb 1949, 62.

¹⁵ Prema raspoloživim podacima Sremec i Nikolić su u vezi s razgovorom s Mačekom imali prethodno sastanke sa članovima CK KPH Vladimirom Bakarićem, Pavlom Gregorićem i Andrijom Hebrangom (AIHRPH, *Sjećanje Nikole Nikolića*, nereg.; *Pavle Gregorić*, *Narodnooslobodilački pokret u zapadnoj Slavoniji, Moslavini i Bjelovarskom okrugu 1941. godine*, *Sjećanja, Slav. Brod 1969*, 184–185).

¹⁶ AIHRPH, *Sjećanja Nikole Nikolića*, nereg.

Riječ je, dakle, o ispitivanju mogućnosti konkretne Mačekove pomoći u širenju i ubrzavanju procesa pristupanja pristalica HSS-a, poglavito seljačkih masa, u redove NOP-a. »Maček na opetovane naše molbe — konstatira Sremec u svojim sjećanjima — nije pristao na saradnju s NOP. Mi smo dr Mačeka upoznali sa nekim zločinima koje su ustaše pod okriljem Nijemaca počinili i govorili smo da se narod već diže na ustanak protiv okupatora i ustaša. Dr Maček u razgovorima s nama nije odobravao ustašku politiku, ali nije vjerovao ni u snage naroda ni u KPJ, odnosno, bolje reći, bio je protiv komunista uopće. Smatrao je da se ne treba i ne može boriti protiv neprijatelja koji je onako jak i naoružan kao što su bili Nijemci. [...] Kada smo pitali Mačeka da li narod ima pravo da se brani od napadača koji mu upada u kuću i koji hoće da ga ubije, Maček je odgovorio da se može braniti, pa čak u obrani i ubiti napadača. Ipak, nije bio za borbu, nego za čekanje, jer 'mi smo mali i slabi, a veliki će odlučiti'. Što se tiče velikih, poznato je da Sovjetski Savez nije ubrajao u te 'velike'. Dr Maček je odbio i ponudu da ga naši sigurnim tajnim kanalom prebace izvan zemlje, gdje bi mogao, na nekom neutralnom terenu koji sam izabere, na primjer, Švicarska, potpuno slobodno govoriti i osuditi fašizam i agresiju na našu zemlju, divljanje ustaša, uništavanje i pustošenje itd. Rekao je da neće ići iz zemlje uopće i da će ostati s narodom.«¹⁷

Slične odgovore dobili su i drugi koji su došli s Mačekom u dodir, kao što je Vaclav Vostrel, član Kotarskog komiteta KPH u Virovitici,¹⁸ i Ante Hrovat, sekretar partijske organizacije u Velikoj Kladuši.¹⁹ Također je i Nikola Sikirica posjetio Mačeka, među ostalim, i na poticaj sinjskih komunista. U tim dodirima jasno su se ispoljila dva bitna momenta: a) Maček je odbijao mogućnost svake suradnje s komunistima; b) rezolutno se izjašnjavao protiv pokretanja i vođenja oružane borbe. S obzirom na takav stav Mačeka i vodstva HSS bilo je jasno da se neposredna akcija u redovima pristalica HSS-a, tj. na samom terenu, nameće kao prvenstvena zadaća. Ta akcija je, dakako, svojim sadržajem imala dobiti punu širinu. Trebalo je uzimati u obzir sve mogućnosti uspostave dodira s pojedinim utjecajnijim ljdima iz HSS-a i mogućnosti neposrednog obraćanja pristalicama stranke na liniji uključivanja u NOP. Nakon uvida u tadašnju situaciju u Hrvatskoj, koji je stekao prilikom

¹⁷ Zlatan Sremec, Nikada se i nigdje u svijetu nije stvarala jedna državna zajednica pod takovim uslovima, zbornik: Tako je rođena Nova Jugoslavija, Beograd 1963, II, 173.

¹⁸ Vostrel je bio Mačekov znanac. Maček je u svoje vrijeme kupio imanje u Kupincu od Vostrelove obitelji (Gregorić, Narodnooslobodilački pokret u zapadnoj Slavoniji, 78 i 184).

¹⁹ O tome Šime Balen, Hrovatov poznanik, navodi da je ovaj radio u sveučilišnoj organizaciji HSS-a prije rata kao student u Zagrebu, te da mu je pripovijedao kako je u ljeto 1941. »nešto prije ustanka bio u Kupincu, kod Mačeka, kao izaslanik HSS-ovaca s bosansko-hrvatske granice«. On je tom prilikom upoznao Mačeka s terorom ustaša u Kordunu i Bosanskoj krajini, kao i s negodovanjem pristaša HSS-a na teror ustaškog režima. »Nadalje mu je rekao da ima dojam da bi moglo doći do oružanog otpora ustašama pod vodstvom komunista, pa HSS-ovci žele znati kakav stav da zauzmu prema svemu. Prema Hrovatovu pričanju, Maček mu je rekao da kaže ljudima da skupljaju oružje i čuvaju ga za dani momenat, ali da nikako ne idu ni u kakvu borbu pod vodstvom komunista. Ako bude trebalo ići u oružanu borbu, da će on, Maček, pravovremeno obavijestiti ljude«. (Izjava Šime Balena, autoru, 7. II 1980. Ovom prigodom zahvaljujem se drugu Balenu na susretljivosti da mi odgovori na neka pitanja.)

kratkotrajnog boravka u Zagrebu, potkraj srpnja i na početku kolovoza, član Politbiroa CK KPJ Edvard Kardelj osobito je pažnju usmjerio na potrebu mnogo većeg angažiranja partijskih kadrova na privlačenju pristalica HSS. On je tu problematiku sagledavao u okviru daljnje političke akcije na stvaranju Narodnooslobodilačke fronte. U vezi s tim isticao je potrebu da rukovodstvo KPH treba posebno »postaviti čovjeka za povezivanje sa saveznicima«, pri čemu je prvenstveno mislio na HSS, te u vezi s tim ojačati propagandni rad i odrediti određene organizacione forme za djelovanje na selu. Druga važna komponenta te akcije odnosila se na »vojnu liniju«. Kardelj u vezi s tim posebno ističe potrebu da treba »obrazovati odrede zajedno sa mačekovcima«, tj. da »treba izazvati njihovu akciju«. Zastupa gledište da »teror protiv mačekov(aca) podići će tek čitavu Hrv.(atsku) u otpor«. ²⁰ Bilo je to zapravo ukazivanje na jednu od mogućnosti, kada je riječ o primjeni strategije pokretanja partizanskog rata, koja je već formulirana u pojedinim prvim osnovnim dokumentima KPJ, a zatim posebno u Titovim smjernicama, objavljenima u prvom broju *Biltena* Glavnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, 10. kolovoza, pod naslovom: »Zadatak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda«. Tito je tom prigodom, među ostalim, istakao: »Partizanski odredi zovu se narodnooslobodilačkim i zbog toga što to nisu borbene formacije bilo koje političke partije ili grupe — u konkretnom slučaju ni Komunističke partije, bez obzira na to što se komunisti bore u prvim redovima, — već su to borbeni odredi naroda Jugoslavije u kojima treba da se bore svi rodoljubi sposobni za oružanu borbu protiv okupatora, bez obzira na političko uvjerenje.« ²¹

U sklopu svoga veoma intenzivnog praćenja situacije u Hrvatskoj i davanja smjernica za pokretanje i razvoj oslobodilačke borbe, Tito je osobito pažnju poklanjao problemima odnosa prema HSS-u. Upravo su od njega i dolazile glavne inicijative i smjernice u vezi s daljnjom akcijom. Titovo osnovno polazište u vezi s tim temeljilo se na spoznaji o neophodnosti sagledavanja tih problema najuže povezanih s pitanjem opredjeljivanja hrvatskog stanovništva za oslobodilačku borbu. Bilo je jasno da taj proces, tj. njegovo pospješivanje, u prvom redu ovisi upravo o rezultatima koji će se postići u radu među pristalicama HSS-a. Uzimajući u obzir sva ta pitanja, Tito je u sagledavanju tadašnje situacije u Hrvatskoj u ljeto 1941, polazio od ove ocjene:

»Osnovna slabost narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj jeste u slijedećem: naprednim narodnim borcima u Hrvatskoj još nije uspjelo uvući u tu borbu hrvatsko stanovništvo sela i grada koje mrzi omraženog agenta Pavelića i njegove gospodare. Jaz između hrvatskog i srpskog stanovništva, koji je bandit Pavelić sa svojom ustaškom hordom stvorio svojim zločinima nad srpskim stanovništvom, još uvijek postoji. Taj jaz može i mora biti savladan samo na taj način što će u toj oslobodilačkoj

²⁰ Iz izvještaja E. Kardelja Titu, 2. VIII 1941. (Zbornik dokumenata NOR-a, II/2, 31).

²¹ J. Broz Tito, *Sabrana djela*, VII, 61. Opširnije o Titovoj strategiji NOB-a: *Pero Morača*, Tito strateg revolucije, Beograd–Novi Sad–Skopje 1977; Titovo vojno delo, zbornik, Beograd 1977; I. Jelić, *Komunistička partija Hrvatske 1937–1945*, sv. II, 41 i d.

borbi učestvovati i hrvatski seljaci i inteligencija. Pristalice HSS-e moraju biti uvučene u tu borbu protiv okupatora i njihovog agenta Pavelića radi oslobođenja hrvatskog naroda od tiranije zalumčara, kao i radi oslobođenja Dalmacije i ostalih krajeva ispod talijanskog jarma. Pitanje zajedničkog Narodnooslobodilačkog fronta svih demokratskih i rodoljubivih elemenata u Hrvatskoj, bez obzira na političku i vjersku pripadnost, jeste najvažniji zadatak koji danas stoji pred naprednim borcima Hrvatske.«²²

Odmah potom uslijedilo je nekoliko Titovih konkretnih smjernica rukovodstvu KP Hrvatske u vezi s akcijom prema HSS-u. Kada je Centralni komitet KPJ na početku kolovoza donio odluku o osnivanju Narodnog komiteta oslobođenja, kao »neke vrste narodne vlade«, u kojoj bi se osim komunista nalazili i »poznati predstavnici raznih demokratskih struja«, Tito je zahtijevao od rukovodstva KPH da se odmah poradi na tome da u taj Komitet uđu i predstavnici HSS-a. »To bi bila neke vrste narodna vlada — ističe Tito u pismu sekretaru CK KPH Radi Končaru i predstavniku CK KPJ kod CK KPH Vladimiru Popoviću, na sredini kolovoza — koja bi izdala svoj proglas narodu i pozvala ga u borbu. Mi već imamo takve ljude, i to vrlo poznate i popularne. Ostaje još da vi pridobijete HSS-ovce, (to) može biti i Šime Balen i neki drugi. Trebalo bi oko tri-četiri iz Hrvatske i dva iz Slovenije, četiri iz Srbije i dva iz Crne Gore. Izvršite tu stvar hitno, a isto dostavite i Sloveniji, i odmah nam javite rezultat. Razumije se da će svi ti ljudi morati ući u strogu nelegalnost i tako raditi. Molimo vas da odmah stupite u kontakt sa ljudima koji dolaze u obzir.«²³ U svom odgovoru Končar i Popović obavijestili su Tita o ovom: »Povodom pripremanja ljudi za Komitet narodnog oslobođenja stupićemo u vezu sa Miškinom ukoliko nije uhapšen. Razgovaraćemo sa Radom Pribićevićem koji se nalazi u zakladnoj bolnici kao uhapšenik. S drugim ljudima iz HSS-a i SDS imamo neke veze. Javite nam da li će se taj Komitet negdje sastajati ili bi pak ljudi trebali da dadu svoj pristanak i potpis na proglas koji ćete vi napisati.«²⁴

Budući da se uskoro odustalo od te inicijative, jer je rukovodstvo NOP-a ocijenilo da su međunarodni odnosi nepovoljni za njeno ostvarenje,²⁵ ni u Hrvatskoj se nije dalje ništa poduzimalo.

Međutim, Tito je istodobno apelirao na rukovodstvo KPH da se nastavi intenzivna akcija privlačenja pristalica HSS-a u NOP. On je to pitanje sagledavao u okviru akcije na stvaranju Narodnooslobodilačke fronte. U pismu Končaru i Popoviću, 17. kolovoza, on primjećuje da nema izvještaja o tome »kako ide sa Narodnom frontom« u Hrvatskoj, te ističe da »treba uputiti jedan apel na HSS da se pridruži borbi za oslobođenje«. ²⁶ Nešto kasnije, Tito daje daljnje smjernice rukovodstvu KPH u pogledu problema pristupa stvaranju Narodnooslobodilačke fronte, posebno s obzirom na HSS u tom sklopu. »Nemojte tražiti po

²² *J. Broz Tito*, Sabrana djela, VII, 75–76.

²³ Isto, 81–83.

²⁴ ACK SKJ, CK KPJ 1941/175.

²⁵ Opširnije o tome *J. Broz Tito*, Sabrana djela, VII, 82.

²⁶ Isto, 80.

zatvorima saveznike za narodnooslobodilački front — ističe Tito u pismu Končaru i Popoviću 4. rujna — jer oni nam i onako ne mogu poslužiti svojim imenima, nego treba naći naše pouzdane ljude koji će dati svoje ime u ime HSS-a itd. i onda se povući u ilegalnost. Razumije se da to treba da budu politički uticajni ljudi i narodu poznati. Inače stvaranje jedinstvenog oslobodilačkog fronta odozdo jeste vrlo važno i nastavite još jače u tome pravcu u čitavoj Hrvatskoj. U svim mjestima stvarajte zajedničke odbore narodnog oslobođenja sa HSS-om, samostalnim demokratima itd. Ne treba čekati dok se s vođstvima sporazumijemo.«²⁷

Na osnovi Titovih smjernica Centralni komitet KPH ubrzo je objavio svoj proglas »Hrvatskoj seljačkoj stranci«, konkretno »svim njenim kotarskim organizacijama i pristašama« te »Hrvatskoj seljačkoj i građanskoj zaštiti«. Proglas je datiran 5. rujna.²⁸ Neposredno obraćanje pristalicama HSS-a u vezi s uključivanjem u narodnooslobodilački pokret daje glavno obilježje sadržaju tog dokumenta. On je formuliran u duhu načela Narodnooslobodilačke fronte, koju uz KP Hrvatske čine ostale domoljubne demokratske snage, prihvaćajući program narodnooslobodilačke borbe. Proglas počinje ukazivanjem na krvavu stvarnost u kojoj se našao hrvatski narod nakon okupacije zemlje i uspostave režima uz pomoć fašističkih zavojevača. Posebno se ukazuje na veliku opasnost od sve žešćeg terora ustaša i okupatora, koji ima dalekosežne ciljeve. »Nebrojene su žrtve podle igre fašističkih okupatora i njihovih slugu — ističe se u proglasu — s bjesomućnim raspirivanjem nacionalne mržnje u cilju izazivanja borbe među hrvatskim i srpskim narodom da bi se tako bijes narodni odvratio od borbe protiv okupatora. Sramotno se pokušava slobodoljubive Hrvate natjerati u razbojničku borbu protiv slobodnih naroda Sovjetskog Saveza i oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije. *Hrvatski je narod u smrtnoj opasnosti.*« Obraćajući se pristalicama HSS-a, rukovodstvo KPH posebno je ukazivalo na značenje slobodarskih tradicija i dotadašnje borbe hrvatskog seljačkog pokreta. »Mi Vam se obraćamo — nastavlja proglas — jer znamo koliko Vam je omražen naš vjekovni neprijatelj; znamo da se Vaša stranka upravo izgradila u žestokoj borbi protiv njemačke osvajačke čizme; jer znamo da Vam je poznato, kako taj naš vjekovni neprijatelj nije bio nikada krvaviji, nečovječniji i zvjerskiji, nego što je danas, kad mu je na čelu suluda zvijer Hitler; jer znamo kako mrzite tlačiteljski talijanski fašizam; jer znamo da Vam je jasno kakovu sramotnu ulogu igra izdajnik Pavelić, kojega su na vlast postavile fašističke bajunete protiv volje naroda. U svijetloj nam je uspomeni Vaša borba za nezavisnost hrvatskog naroda, koju ste vodili od samog svog postanka kako protiv njemačkih, talijanskih i mađarskih osvajača, tako i protiv velikosrpske gospode.«

Konstatirajući da je na poziv Komunističke partije hrvatski narod »primio borbu s okupatorima«, što svjedoče sve brojnije oružane akcije, te da »u borbama u Hrvatskoj i Bosni junački sudjeluju mnogi i mnogi pristaše HSS-a«, u proglasu se upućuje apel za masovni pristup NOP-u. »Vrijeme je — obraća se proglas pristalicama HSS-a — da doprinesete

²⁷ Isto, 110.

²⁸ Zbornik dokumenata NOR-a, V/1, 62–65.

svoj dio da se hrvatsko ime još jednom osvjetla u historiji čovječanstva. Komunistička Vas partija poziva u borbu da zajedno istjeramo iz naše napućene zemlje strane okupatore, da svrgnemo njihovu marionetsku vladu. Komunistička Vam partija u toj borbi bratski pruža ruku i traži od Vas, da se sjetite svojih svijetlih tradicija, svijetlih tradicija Hrvata, sjene velikog Matije Gupca, Radićeve borbe, borbe mnogih drugih boraca i mućenika za slobodu hrvatskog naroda i da hrabro pođete u boj, u boj za oslobođenje hrvatskog naroda i svih naroda Jugoslavije.« U proglasu se posebno upozoravaju pristalice HSS-a na opasnost koja izvire iz akcije vrbovanja što je provode ustaše i okupatori. Ukazujući na to da »svaki pristup ustašama znači izdaju narodne borbe, jer jača pozicije neprijatelja«, proglas poziva na osudu bivših funkcionara HSS-a koji su se priklonili ustaškom režimu. Proglas završava pozivom pristalicama HSS-a da stupaju u oslobodilačku borbu, ukazujući i na konkretne oblike pristupanja. *»Vaše je mjesto u zajedničkoj borbi sa komunistima na strani našeg napućenog naroda! Ujedinimo čvrsto svoje snage u borbi, ostvarimo na djelu u svakom gradu, svakoj ulici, svakom poduzeću, svakom selu odbore Jedinstvenog narodnog oslobodilačkog fronta, koji će povesti sav narod u borbu! Pristupajte u narodne partizanske odrede! Dižite narodne ustanke!«*

Proglas od 5. rujna bio je zapravo prvi javni dokument rukovodstva KP Hrvatske u kojemu se temeljitije razrađivalo pitanje pristupa pristalica HSS-a i upućivao im se neposredan poziv za stupanje u narodno-oslobodilačku borbu. Zbog toga je imao važnu ulogu u konkretnoj političkoj akciji partijskih organizacija na terenu i bio aktualan u pojedinim područjima u odužem vremenskom razdoblju.²⁹

Proglas Centralnog komiteta KP Hrvatske bio je, dakle, veoma značajan korak u formuliranju konkretne politike prema HSS-u. On je, kako se vidi, bio rezultat trenutka veoma pojačanih napora partijskog rukovodstva za privlačenje pristalica HSS-a na pravac stvaranja JNOF-a. U vezi s tim, već na početku kolovoza 1941. u svom izvještaju Centralnom komitetu KPJ V. Popović je pisao: »Glavna nam je briga sada da uvučemo u borbu pretežno hrvatska mjesta. U cilju ostvarenja jedinst.(venog) nac.(ionalnog) oslob.(odilačkog) fronta držimo sastanke sa HSS-ovcima. Još nema konkretnijih rezultata. U tom pogledu smo malo zakasnili. U toku ove nedelje izaći će 'Vjesnik' nac.(ionalno) oslob.(odilačkog) fronta u cilju polit.(ičke) pripreme i ostvarenia na djelu jedinst.(venog) fronta. Moramo uvući HSS u borbu. Stav njihovog vodstva je: prikloniti se ustašama, zauzimati važna mjesta u drž.(avnoj) službi, naoružati se i čekati. Neka se komunisti tuku sa okupatorima i ustašama. Jasno se iz tog vidi kakav je njihov cilj. Na terenu njihovi pristaše tako ne misle.

²⁹ Već je u svom izvještaju od 20. IX 1941. Zapovjedništvo oružničkog krila Gospić obavijestilo Opće upravno povjerenstvo NDH pri Drugoj talijanskoj armiji u Karlovcu da se na području Gospića raspoređava spomenuti proglas CK KPH (AIHRPH, NG, kut. 149, f. 1). U pismu Centralnom komitetu KPH upućenom iz Splita, 7. XI 1941, R. Končar konstatira da je proglas primljen i podijeljen »među drugove iz HSS-a« (Izbor iz arhivske građe, 84). Prema raspoloživim podacima, na početku studenog 1941. proglas je umnožen u ilegalnoj štampariji Okružnog komiteta KPH za Bjelovar (*Pero Nasakanda*, Izgradnja narodne vlasti na području sjeverne Hrvatske 1941–1945. godine, Zagreb 1977, doktorska disertacija).

Oni hoće kontakt sa nama i hoće da prave razne usluge. Zavisi samo od naše aktivnosti i snalaženja uvlačenje i HSS-ovskih masa u borbu.«³⁰ Daljnji značajan moment bilo je pokretanje *Vjesnika*, koji se pojavio na sredini kolovoza, kao glasilo »Hrvatske jedinstvene nacionalno-oslobodilačke fronte«. Ističući u uvodniku prvog broja, 11. kolovoza, značenje stvaranja JNOF-a kao oslobodilačkog pokreta kojemu je cilj »istjerati okupatore, svrgnuti nametnuti režim i omogućiti narodu da sebi sam izabere i vladu i poredak, kako to bude slobodna većina naroda htjela«, *Vjesnik* je definirao društvenu osnovu toga pokreta ovim riječima: »Za nacionalno oslobođenje kuje se jedinstvo svih radnika u tvornici, koji neće služiti okupatorima, kuje se jedinstvo svih seljaka koji neće hraniti svoje fašističke tlačitelje, kuje se jedinstvo poštene inteligencije i rodoljubnog građanstva protiv sramoćenja hrvatskih svetinja. Kuje se jedinstvo komunista s pristašama HSS-a, SDS-a, katolicima, Srbima u Hrvatskoj, te jedinstvo čitavog hrvatskog naroda s ostalim narodima, koje tlači krvavi fašizam.«³¹

Vjesnik je time preuzeo, među ostalim, i funkciju glavnog nosioca javne političke akcije privlačenja pristalica HSS-a u NOP. To je zapravo značilo javno ispoljavati gledišta NOP-a i Komunističke partije prema svim osnovnim pitanjima vezanim uz HSS s ciljem da se njihovim javnim razmatranjem ukazuje i na ulogu svih ostalih političkih faktora koji su zainteresirani i utiču na ponašanje te strukture. U svom idućem broju, 21. kolovoza, *Vjesnik* je jasno ukazao na opasnost politike one grupacije koja teži HSS upregnuti u službu ustaškog režima u cilju stvaranja njegove »masovne baze«. U vezi s tim, ukazuje se na akciju Tortičeve grupe, 10. kolovoza u Zagrebu, koja je organizirana u cilju poziva i pristupanja zastupnika i funkcionara HSS-a u ustaški pokret. Ističući da je u organiziranju te akcije došao do izražaja i faktor prisile, *Vjesnik* izražava gledište prema tom činu ovim riječima: »Sve izdajice iz HSS-a, koji su 'pristupili' ustaškom pokretu, kao i svi oni, koji hoće takvim pristupom produljiti život vladavini narodnih izroda, primit će osim narodnog prezira još i zasluženu kaznu.«³²

S druge strane, *Vjesnik* je istodobno ukazao i na bit političke akcije koju zagovaraju predstavnici HSS-a u jugoslavenskoj emigrantskoj vladi, a što je došlo do izražaja u govoru Jurja Krnjevića, potpredsjednika vlade i glavnog tajnika HSS-a, na londonskom radiju, 14. kolovoza. *Vjesnik* je pri tome težište postavio na razotkrivanje gledišta negiranja i odbacivanja značenja uloge komunističkog pokreta u oslobodilačkoj borbi hrvatskog naroda. »Svojim govorom Krnjević je pokazao, da ni današnji najteži položaj hrvatskog naroda i krvava sudbina Jugoslavije pod jarmom stranih okupatora, nisu ni za dlaku izmijenili njegove reakcionarne poglede i njegovu politiku. U današnje vrijeme, kad se u Hrvatskoj i u čitavoj razbijenoj i porobljenoj Jugoslaviji okupljaju u *Jedinstvenu nacionalnooslobodilačku frontu* sve rodoljubne snage bez obzira na stranačku pripadnost, u vrijeme kad upravo u prvim redovima borbe za

³⁰ ACK SKJ, CK KPJ 1941/169, pismo od 4. VIII 1941.

³¹ Dokumenti historije Komunističke partije Hrvatske. Knjiga II. »Vjesnik« 1941–1943 (dalje: Dokumenti historije KPH, knj. II), Zagreb 1955, 9.

³² Isto, 17.

nacionalno oslobođenje ispod fašističkog jarma stoje komunisti pod vodstvom svoje partije, u vrijeme kad strani fašistički zlotvori i njihovi domaći plaćenici najbjesomučnije progone, ubijaju i mrcvare komunističke borce, u to krvavo i herojsko vrijeme, kad simpatije najširih narodnih masa stoje na strani poštene i borbene inicijative komunista — gospodin Krnjević, kao potpredsjednik jugoslavenske vlade u Londonu i kao glavni tajnik HSS-a, našao je za potrebno da se opet jednom obori baš na komuniste, tvrdeći, da su komunistički agitatori, jednako kao i frankovački uvijek smetali borbi hrvatskog naroda za slobodu. Ništa ne smeta ovog političkog slijepca, što su u doba, dok je on stolovao u Zagrebu i prije njega, baš komunisti najdosljedniju i najljuću bitku vodili protiv fašizma i frankovluka, dok su on i njemu slični vodili politiku *pete kolone*, olakšavajući frankovačkim banditima rad, postavljajući ih na odgovorna mjesta u banovinskoj službi i u stranci i nemilosrdno progoneći radničke i seljačke borce, koji su riječju i djelom ustajali protiv jedne politike, *koja je utirala putove današnjem ropstvu hrvatskog naroda.*« Ukazujući na Krnjevićeve poruke, *Vjesnik* zaključuje pitanjem: »A što je dr. Krnjević rekao o borbi hrvatskog naroda? Da li je on pozvao hrvatski narod da se digne protiv njemačkih i talijanskih fašista i protiv Pavelića, da vlastitim snagama pomogne uništiti neprijatelja čitavog naprednog čovječanstva? Ništa od toga! On je održao krasnorječivu i praznu zdravicu, garniranu posve netočnim informacijama, kakvih je hrvatski narod već odavno sit.«³³

Prateći zbivanja u redovima HSS-a *Vjesnik* je ujedno glavno težište postavljao na dva osnovna momenta. S jedne strane, ukazivao je na pojave sve vidljivije političke diferencijacije među pristalicama stranke, a s druge, isticao značenje puta njihova pristupanja NOP-u. Konstatirajući da je proces diferencijacije vidljivo zahvatio redove Hrvatske seljačke i Građanske zaštite, koja se ogledala u porastu negodovanja protiv ustaškog režima, *Vjesnik* je ukazivao na opasnosti koje mogu da utječu na daljnje držanje članstva te nekadašnje poluvojničke organizacije HSS-a. S jedne strane, ukazivalo se na činjenicu da je ustački režim bio i dalje osobito zainteresiran da u toj strukturi nalazi svoje uporište, a s druge, isticana je opasnost političke akcije onih faktora koji u očuvanju Zaštite zagovaraju čekanje trenutka »kad će trebati obračunavati s — komunistima!«. Suprotstavljajući tim tendencijama gledišta programa NOP-a i ističući da »svi iskreni pristaše HSS-a znaju i vide, da komunisti vode dosljednu i odlučnu borbu protiv narodnih tlačitelja, a za slobodu i nezavisnost hrvatskog naroda«, *Vjesnik* se obraćao članstvu Zaštite ovim pozivom: »Svi na oružje protiv narodnih tlačitelja! Organizirajmo naše redove za odlučnu borbu! Uništavajmo ustaška gnijezda! Dočepajmo se ustaškog oružja! Pomažimo partizanske odrede! Branimo naša sela od najeзде ustaških krvoloka! Ubijajmo ih na svakom koraku, nedajmo im da odahnu!«³⁴ Taj konkretni poziv na oružanu borbu *Vjesnik* će još jače intonirati motiviran viješću o hapšenju Mačeka i pojedinih prvaka HSS-a. »HSS-ovci, pristaše HSS-a, članovi građanske i seljačke

³³ Isto, 27–28, *Vjesnik*, 29. VIII 1941.

³⁴ Isto, 27.

zaštite — obraćao im se *Vjesnik* — teroru fašističkih okupatora i njihovih ustaških slugu ne će biti kraja, ako se bude čekalo skrštenih ruku.

Ugledajte se svi u one vaše političke istomišljenike, koji zajedno s komunistima i pristašama drugih stranaka stupaju u oružanu borbu protiv fašističkih okupatora i njihovih slugu — pod zastavom Jedinstvene nacionalnooslobodilačke fronte!

Dignimo se svi zajedno u borbu! Dižimo na oružje sela i gradove za oslobodjenje svih okovanih žrtava krvavog fašističkog terora, za oslobodjenje Hrvatske.«³⁵

Svi su ti momenti vidljivo ukazivali na to da pitanje HSS-a ulazi u središte pažnje rukovodstva KP Hrvatske. Intenzitet procesa pristupanja hrvatskog stanovništva NOP-u prvenstveno se mjerio upravo rezultatima u privlačenju pristalica HSS-a, poglavito seljačkih masa, jer se oružana borba u obliku partizanskog rata prvenstveno vodila na selu. Na vojno-političkom savjetovanju u Vrhovnom štabu, u Stolicama, 27. rujna 1941, Tito je dao ovu ocjenu u vezi s tim pitanjem:

»Slabost partizanskog pokreta u Hrvatskoj je u tome što obuhvaća srpsko stanovništvo na Kordunu, u Lici itd., a međutim vrlo mali broj Hrvata-seljaka. Najsvjesniji dio radništva odazvao se pozivu Komunističke partije i stupio u partizanske redove. Ali ni ti odredi nemaju dovoljno potpore od hrvatskog stanovništva, koje sa zebnjom očekuje posljedice krvavog masakriranja srpskog stanovništva od strane divljačkih ustaških hordi Pavelićevih. Čak i one seljačke mase koje mrze okupatore i Pavelićeve ustaše boje se odmazde poslije pobjede nad fašističkim okupatorima i ustašama. One se boje da će za ustaške zulumе odgovarati čitav hrvatski narod. Razumije se, to je neopravdan strah. Sve zavisi od samog hrvatskog naroda. Zavisi od toga da li će on tolerisati i trpjeti Pavelićevu strahovladu, zavisi od toga da li će stajati pasivno ili će aktivno stupiti, rame uz rame sa srpskim narodom, u borbu protiv Pavelićevih bandi i okupatora. Hrvatski narod ima sve mogućnosti da opere sramotu sa svog imena, koju mu je nanio ogavni hrvatski izdajnik. Ta se sramota može oprati samo s oružjem u ruci, uništavanjem izroda Pavelića i njegove krvave rulje pljačkaških bandita. Ona se može oprati ustankom hrvatskog naroda i njegovim stupanjem u partizanske odrede, ona se može oprati borbom protiv okupatora, vođenom rame uz rame sa srpskim i ostalim narodima Jugoslavije. Komunisti i partizani u Hrvatskoj dužni su to neminovno objašnjavati hrvatskim seljacima i radnicima. Okupatorima gori tlo pod nogama u Jugoslaviji. Njihovom potpunom porazu mora doprinijeti svoj dio i hrvatski narod.«³⁶

Istodobno je rukovodstvo KP Hrvatske u svojoj opširnijoj analizi nekih osnovnih problema razvoja narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj, posebno s obzirom na provođenje »osnovne linije« KP, odgovarajuću pažnju posvetilo i pitanju daljnje konkretne akcije u redovima HSS-a. Ta je analiza sadržana u Okružnici br. 3 Centralnog komiteta KPH, 30. rujna 1941. Ukazujući na »antifašistički karakter borbe u sadašnjoj fazi i potrebu okupljanja svih naprednih demokratskih i rodoljubivih

³⁵ Isto, 53, *Vjesnik*, 25. X 1941.

³⁶ *J. Broz Tito*, *Sabrana djela*, VII, 137–138.

stranaka, grupa i ličnosti u narodno-oslobodilačku frontu«, te da je »glavni neposredni cilj borbe u sadašnjoj fazi istjerivanje fašističkih okupatora iz naše porobljene zemlje i uništenje frankovačkih bandi, vraćanje u sastav Hrvatske Dalmacije, Primorja i Međimurja, koje su frankovački izdajice prodali fašističkim osvajačima i izvojevanje istinske nacionalne slobode i nezavisnosti«, u Okružnici se daje ova definicija NOF-a: »U agitaciji i propagandi u borbi za stvaranje narodnooslobodilačke fronte, komunisti se obraćaju pristašama HSS-a i SDS-a i drugih stranaka i grupa, kao i njihovim vodama. Narodnooslobodilačka fronta obuhvaća sve političke stranke, grupe i pojedince, sve one koji se aktivno bore protiv fašističkih okupatora i njihovih frankovačkih plaćenika ili tu borbu na bilo koji način pomažu. U mjestima i krajevima gdje zato postoje uvjeti, *treba odmah stvarati odbore narodnooslobodilačke fronte*. Ovi odbori ne smiju visiti u zraku, već moraju da budu borbeni izraz jedinstva antifašističkih, demokratskih i rodoljubivih snaga dotičnoga mjesta i kraja. Za finansiranje narodnooslobodilačke borbe i njenih partizanskih odreda *osnovan je narodnooslobodilački fond*, sakupljanje priloga u novcu, hrani, odijelu itd. I taj fond mora se postaviti na što širu osnovu. Radnici, seljaci, inteligencija i građani, svi, bez obzira na nacionalnu, vjersku i političku pripadnost, jednom riječju, cijeli narod treba da daje svoj prilog za nacionalno oslobođenje.« U skladu s tim, rukovodstvo KPH je u svojim smjernicama kao prvu zadaću komunista istaklo ovo: »Sve partijske organizacije, svi članovi i simpatizeri moraju obavezno svakodnevno raditi na svome području, u svome krugu, u redovima antifašističkih rodoljubnih elemenata, u redovima pristaša raznih političkih stranaka i grupa, *a naročito u redovima pristaša HSS-a*, na njihovomu uvlačenju u narodnooslobodilačku frontu i njenu borbu. Najvažnija zadaća komunista i drugih naprednih boraca u Hrvatskoj je u tome da zatalasaju široke hrvatske mase i da njihovu mržnju prema fašističkim okupatorima i ustaškoj bandi pretvore u odlučnu borbu za istjerivanje okupatora iz naše porobljene zemlje i uništavanje frankovačkih izdajica i krvoloka.«⁹⁷

U daljnjoj analizi karaktera politike vodstva HSS-a, posebna se pažnja obraćala razotkrivanju smisla »politike čekanja«. Ta je analiza ukazala na neke bitne momente te politike o kojima narodnooslobodilački pokret prvenstveno treba voditi računa. U članku »Hrvatske narodne mase i kolebanje u Hrvatskoj seljačkoj stranci«, objavljenom u užičkoj *Borbi*, potkraj listopada, Edvard Kardelj ukazivao je na to da je glavna opasnost »politike čekanja« u tome što ona zapravo ide naruku samom ustaškom režimu. »Ne može biti sumnje — ističe Kardelj — da je krvava marioneta Pavelić u samom početku postigao izvesne rezultate u Hrvatskoj, time što je uspeo da pokrene šovinistički talas u hrvatskim gradovima i selima. No — to bi bilo premalo za njegovo učvršćenje. Pomogla mu je jedna druga činjenica, naime: *politika zvaničnog vodstva HSS*, politika iščekivanja, politika sprečavanja borbenog jedinstva hrvatskog naroda, politika pasivne tolerancije, pa čak i odobravanja strahovitih zločina koje je Pavelić vršio i još vrši u ime hrvatstva. Treba otvoreno reći da je baš ta politika najviše pomogla privremenom učvršćivanju

⁹⁷ Izbor iz arhivske građe, 69–70.

Pavelića na vlasti, da je — drugim rečima — ta politika objektivno pretstavljala jedno od najvažnijih uporišta i rezervi okupatora hrvatske zemlje i neprijatelja celokupnog slobodoljubivog čovečanstva.« Kardelj zatim konstatira da je Komunistička partija od početka ukazivala na opasnost takve politike. »Svi iskreni hrvatski patrioti, a u prvom redu komunisti, već su onda, u samom početku, naglašavali da će takva politika zvaničnog vodstva HSS naneti hrvatskom narodu strahovitu štetu i da je aktivni otpor i borbena jedinstvo sa ostalim narodima Jugoslavije jedini put koji vodi hrvatski narod istinskoj nezavisnosti i slobodi. Ti isti patrioti još su onda naglašavali da će hrvatski narod i ići tim putem, hteli to neki ljudi ili ne hteli, a da će baš politika iščekivanja sve više izolovati od hrvatskih narodnih masa baš nosioce takve politike.« Upravo u toj spoznaji Kardelj nalazi objašnjenje pojave sve vidljivijeg procesa »sazrevanja i opredeljenja borbenih frontova u Hrvatskoj«. U vezi s tim on zaključuje: »Više se neće postavljati samo pitanje: ili sa okupatorima ili za istinsku hrvatsku slobodu, nego i: ili s hrvatskim narodnim masama ili bez njih i protiv njih. Poslednji je čas da se neki rukovodioci i aktivisti HSS izjasne: s kim upravo hoće da idu. U protivnom, ostaće sami. Tako danas stoje stvari u Hrvatskoj.«³⁸

Potreba konkretnog razotkrivanja »politike čekanja« sve je više dolazila do izražaja u smjernicama rukovodstva NOP-a. To se posebno vidi u Okružnici br. 4 Centralnog komiteta KPH, objavljenoj na početku prosinca 1941. Osvrćući se kritički na probleme stvaranja Narodnooslobodilačke fronte, rukovodstvo KPH posebno je ukazivalo na opasnosti političkog rada koji se temelji »na uskoj sektaškoj osnovi«. »Mjesto da rad i borbu za stvaranje Narodno-Oslobodilačkog Fronta — konstatira se u Okružnici — postavite na najširu osnovu i da rade na pridobivanju širokih masa, pristalica raznih stranaka, a osobito pristalica HSS-a za Narodno-Oslobodilački Front, neke se organizacije i drugovi ograničavaju na jalove razgovore s pojedinim predstavnicima HSS-a i drugih stranaka. To je sektaštvo vrlo štetno i opasno kad se znade, da dio vodstva HSS-a sprečava stvaranje Narodno-Oslobodilačkog Fronta, propovijeda pasivnost i koči svaku borbu protiv fašističkog okupatora i njegovih ustaških slugu.« Ukazujući na značenje intenziviranja akcije za stvaranje narodnooslobodilačkih odbora, u Okružnici se među osnovnim zadacima tih organa postavlja upravo borba za suzbijanje utjecaja »politike čekanja« među pristalicama HSS-a. NOO-i, ističe se u Okružnici, »moraju suzbijati utjecaj onog dijela vodstva HSS-a, koji je neprijateljski raspoložen prema Narodno-Oslobodilačkom Frontu, propovijeda pasivnost i mir i time koči svaku borbu protiv fašističkih okupatora i ustaških bandi. Taj dio vodstva HSS-a nameće svoju politiku bremzanjem narodne borbe i politiku pasivnosti pozivom na stranačku disciplinu i poslušnost. N.O.O. mora pristalicama HSS-a objašnjavati štetnost takove politike i razbijati disciplinu u njihovim redovima, koja ide za tim da ih održi u pasivnosti. Oni moraju objašnjavati, da disciplina u stranci ima služiti i jačati njenu borbu, a kada se ona zlorabljuje u druge ciljeve onda je

³⁸ Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije, tom I, knj. 1, »Borba« 1941, Beograd 1949, 60–61. Glavnina teksta toga Kardeljeva članka unesena je u članak »Narodnooslobodilačka borba u Hrvatskoj«, koji je objavio *Vjesnik*, u prosincu 1941, br. 9.

treba razbijati, da bi se oslobodilačka borba mogla razviti i uspješno provoditi.«³⁹

U pismu koje je odmah na početku siječnja 1942. uputio Centralnom komitetu KPH i Glavnom štabu Hrvatske, Tito je osobitu pažnju posvetio problemima daljnje političke akcije na privlačenju pristalica HSS-a, posebno s obzirom na opasnosti od »politike čekanja« i potrebu razotkrivanja njenih ciljeva. »Iz vaših se izvještaja — konstatira Tito — ne vidi da ste vi uspjeli barem jedan znatan dio pristalica HSS-a uvući u Hrvatski nar(odno)oslob(odilački) front. Bojimo se da se vaši nar(odno)oslob(odilački) odbori sastoje uglavnom od komunista i simpatizera i da niste uspjeli uvući u njih elemente iz HSS-a. Ne smije se ustuknuti pred Mačekovim izjavama i direktivama: 'Nećemo s komunistima, već treba da čekamo'; to je stara pjesma preživjelih vođa HSS-a, koje treba danas otvoreno raskrinkati kao svjesne pomagače Pavelića, a samim tim i okupatora. Prošlo je vrijeme da se ima nekih naročitih obzira prema Mačeku i njegovom društvu i došao je čas da Kompartija Hrvatske smiela i otvoreno kaže hrvatskom narodu da je takvo držanje vođa HSS-a ne samo štetno već i izdajničko. Treba kazati hrvatskom narodu da su Maček i njegovo društvo ne samo odgovorni za dolazak Pavelića svojom predašnjom politikom, već da snosi u velikoj mjeri odgovornost za zločine koje je učinio Pavelić ne samo nad srpskim i dr(ugim) narodima već i nad hrvatskim narodom. Propovijedati čekanje i mir u vrijeme kada padaju stotine i hiljade najboljih sinova naroda od krvave okupatorske ruke i njegovih izdajničkih slusa, znači izdajstvo nad narodom, i takve proroke treba bezobzirno raskrinkavati. Treba objasniti hrvatskom narodu da Maček i njegovo društvo sanjaju o starim vremenima, o staroj svojoj politici, koja je hrvatskom narodu donijela samo razočarenje i i velika zla. Treba objasniti hrvatskom narodu da je položaj hrvatskog naroda naiteži položaj od (položaja) svih naroda na Balkanu, jer je, blagodareći takvoj pasivnoj politici vođa HSS-a, jedna šaka bandita na čelu s Pavelićem uspjela da stvori od jednog velikog dijela hrvatskog naroda oružje u borbi protiv oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije i u borbi protiv SSSR-a. Ljaga zbog toga pala je na čitav hrvatski narod, a krivicu za to nose i vođe HSS-a s Mačekom zbog svoga pasivnog stava i svjesne sabotaže i kočenja borbe hrvatskog naroda protiv okupatora. O tome bi trebalo još mnogo govoriti, ali smatramo da je za vas dovoljno da shvatite od kolike je važnosti učiniti po tom pitanju snažnu prekretnicu i udariti nemilosrdno po svim tim vodama i vođicama, a smjelo početi rad odozdo među hrvatskim masama okupljajući ih pod zastavom naše Partije za borbu protiv okupatora i svih izdajnika hrvatskog naroda.«⁴⁰

U odgovoru na Titovo pismo, Centralni komitet KPH izrazio je uvjerenje da će »borba protiv četnika i ostale velikosrpske reakcije, isticanje prava samoodređenja, naglašavanje klasnih i socijalnih zahtjeva, borba protiv Mačeka i kompanije itd.«, svakako »naići na silan odjek u

³⁹ Izbor iz arhivske građe, 104 i 107.

⁴⁰ *J. Broz Tito*, Sabrana djela, knj. VIII, 63–64. Ove Titove smjernice gotovo su doslovno unesene u direktivno pismo Glavnog štaba Hrvatske političkim komesarima odreda, 2. II 1942 (Zbornik dokumenata NOR-a, V/3, 122–123).

hrvatskim masama, pa će u velikoj mjeri olakšati njihovo aktiviziranje i mnogo doprinijeti jačanju i proširenju narodnooslobodilačke borbe.⁴¹ Ti su momenti svakako ukazivali na činjenicu da je na prijelazu iz 1941. u 1942. nastupila etapa pojačane djelatnosti rukovodstva NOP-a na privlačenju pristalica HSS-a. Ta je djelatnost imala vidljivo slojevit sadržaj. S jedne strane, trebalo je nastaviti s intenzivnom političko-propagandnom akcijom razotkrivanja ciljeva »politike čekanja«, a s druge, pronalaziti različite oblike realizacije zacrtane političke linije.

Iako je tada već nastala situacija kada su sve vidljivije isticane ocjene da proces privlačenja pristalica HSS-a pokazuje sve veće rezultate,⁴² ipak je rukovodstvo NOP-a istodobno sve više ukazivalo na teškoće i probleme za proširenje i ubrzanje toga procesa. U vezi s tim, karakteristična je ocjena koju je u izvještaju Vrhovnom štabu, potkraj studenog 1941, dao Vladimir Popović: »Naši pokušaji da se seljake mobilizira na konkretnim dnevnim pitanjima imaju uspjeha (otimanje kukuruza, bojkot tržišta itd.) i prerastaće u krupnije akcije. Stav reakcionarnog dijela vodstva HSS-a mnogo nam pravi smetnji. Oni idu s parolom: 'Ništa s komunistima već čekajmo!'«⁴³ O istim problemima Glavni štab Hrvatske u izvještaju Vrhovnom štabu, oko sredine siječnja 1942, izlaže svoje gledište ovim riječima: »Naš nedostatak u korišćenju i uvlačenju mačekovaca u naše redove jeste očigledan, ali po tom pitanju teško ćemo doći do krupnijih rezultata, jer oština današnje borbe za njih jeste, iako nisu naši neprijatelji, pretežak zadatak. Što se tiče teritorija pod našim uticajem, na njemu su svi ti i takovi ljudi uključeni u današnju borbu. Naravno da je to premalo i sitnica u odnosu na opće uvlačenje i aktiviziranje tih ljudi na cijelom našem teritoriju. Slabe i nikakve veze sa ne po nama dominirajućim teritorijem jedan je od glavnih razloga toga nedostatka. Svjesni smo da kako pojedinci tako i mase, spremni da se uključe u današnju narodnu borbu, nisu obuhvaćeni. (Po) direktivi o stavu prema Mačeku i njegovoj politici pasivnosti, kao i naš stav, koji izlazi iz te direktive, prema svim i svakom takvom mišljenju, postupićemo i sprovesti (je) u život boreći se protiv svake u bilo kojoj formi zavijene pasivnosti, te aktivizirati sve raspoložive snage.«⁴⁴

U intenziviranju spomenute djelatnosti rukovodstvu KP Hrvatske znatno su pomogli Ivo Lolo Ribar i Edvard Kardelj, koji su u siječnju 1942. došli u Zagreb sa zadaćom da tu osnuju Organizacioni sekretarijat CK

⁴¹ AIHRPH, KP-7/86.

⁴² U obavijesti koju je Vrhovni štab 2. II 1942. uputio Izvršnom odboru Osvobodilne fronte, daje se ova ocjena situacije u Hrvatskoj: »I u Hrvatskoj se stanje prilično popravilo. Partizanski odredi su se razvili ne samo u srpskim krajevima već i u čisto hrvatskim pokrajinama, kao npr. u Slavoniji. Priliv partizana je znatno veći od količine oružja. Počelo je da se aktiviraju hrvatsko selo, koje je držalo u pasivnosti voćstvo HSS, koje nikada nije nastupilo protiv Pavelića, već je na svakom koraku ometalo razvitak oslobodilačke borbe u Hrvatskoj. Zbog te svoje pasivnosti i politike čekanja, voćstvo HSS stvarno nosi veliki deo odgovornosti za strahovite zločine koje su izvršile ustaške bande nad srpskim stanovništvom u Hrvatskoj i Bosni« (Zbornik dokumenata NOR-a, II/2, 162).

⁴³ Zbornik dokumenata NOR-a, II/2, 86.

⁴⁴ Isto, V/3, 71.

KPJ za neoslobođene krajeve.⁴⁵ U izvještaju upućenom 15. veljače Titu, Lolo Ribar osobitu pažnju posvećuje prikazu stanja u HSS-u. »U političkom pogledu — ističe on — ovde se mnogo promenilo od vremena, kada sam ja poslednji put bio ovde, no ipak manje, nego što smo očekivali. Proces diferencijacije u HSS ide dalje. Rukovodstvo uporno odbija saradnju sa nama, nego je isključivo u vezi sa svojim londonskim ljudima. No istovremeno, izgleda, da stupa u sve tešnji kontakt sa Pavelićem. Govori se sada mnogo o nekim promenama u vladi, u koju bi ušli i neki ljudi od HSS, doduše ne najvidniji, ali sa blagoslovom tih najvidnijih. Očito idu za tim, da dobiju u ruke aparat, kako bi nas kasnije mogli postaviti pred gotov čin. HSS kao partija u stvari i ne postoji. Organizacionih veza nemaju, ali je Maček još uvek njihov centar. Njega su Nemci sada pustili i nalazi se opet u Kupincu. I to je znak približavanja (iz logora su osim toga pustili sve HSS poslanike i strpali ih sada u — hrvatski državni sabor!). Jednom rečju politika vodstva HSS u stvari je izdajnička i to vide mase svakog dana sve više.« On posebno ukazuje na usmjeravanje težišta akcije rukovodstva KP Hrvatske na suzbijanje odaziva mobilizaciji koju je proglasio ustaški režim u cilju jačanja oružanih snaga NDH protiv NOP-a, a za što su posebno bili zainteresirani njemački i talijanski vojni faktori.⁴⁶ U odgovoru na Lolino pismo Tito je, među ostalim, istakao: »Sasvim ste pravilno postavili pred KPH zadatak da je pitanje mobilizacije u H(rvatskoj) najvažnije pitanje, podvlačim: najvažnije u svakom pogledu. Hrvatski vojnici ne smiju biti Hitlerovo oružje u borbi protiv Sovjetskog Saveza, ne smiju biti oružje u ruci protiv partizanskih odreda. Treba u svim dokumentima KPH neprekidno i uporno podvlačiti kolika sramota bi se nanijela hrvatskom narodu kada bi se on dao i dalje voditi u borbu bilo kuda protiv onih koji nose narodima slobodu. Treba podvlačiti da bi to bila prava katastrofa za hrvatski narod. Da bi se u toj propagandi imalo što više uspjeha, potrebno je u hrvatskim selima pojačati rad Partije do maksimuma. Tu u hrvatskim selima treba da leži težište rada KPH, a ne samo zadržavati se u velikim gradovima i stalno gurati kadrove pod udarac neprijatelja. Danas je važnije no ikada pridobiti seljačke mase za nas, odnosno za našu narodnooslobodilačku borbu.«⁴⁷

U duhu Titovih smjernica već je bio izrađen proglas Centralnog komiteta KP Hrvatske, objavljen 15. siječnja. U spomenutom pismu Lolo Ribar obavijestio je Tita o izdavanju toga proglašenja. U tom značajnom proglasu pod naslovom »U boj za uništenje fašističkih okupatora i krvave ustaške strahovlade, za jednu zaista nezavisnu, slobodnu i sretnu Hrvatsku!«, rukovodstvo KP Hrvatske formuliralo je svoje gledište prema politici vodstva HSS-a. Obraćajući se hrvatskom stanovništvu s pozivom u oslobodilačku borbu, rukovodstvo KPH je istaklo da je u tu borbu godinama pozivalo i vodstvo HSS-a, ali da je ono to uvijek odbijalo. To se pokazalo »već često kobno po interese hrvatskog naroda«,

⁴⁵ Više o tome usp. *Mišo Leković*, Delatnost Organizacionog sekretarijata CK KPJ u Zagrebu na početku godine 1942, zbornik: Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji, Zagreb 1971, 95–109.

⁴⁶ *Ivo Lolo Ribar*, Ratna pisma, prikupio i uredio Jozo Petričević, Zagreb–Beograd 1978, 55.

⁴⁷ *J. Broz Tito*, Sabrana djela, knj. IX, 34, pismo od 23. II 1942.

posebno u olakšanju dolaska ustaša na vlast. »I danas, opet — ističe se u proglasu — vodstvo HSS-a odbija pruženu ruku suradnje, odbija da pođe u borbu protiv okupatora i zločinačkog Pavelićevog režima, i vodi nekakvu politiku 'čekanja' i 'priprema za uzimanje vlasti poslije sloma ustaša'. Ovakvim svojim stavom, gospodsko vodstvo HSS-a vrši otvorenu izdaju osnovnih interesa hrvatskog naroda, omogućava dalje haraćenje okupatora i ustaških krvnika hrvatskom zemljom.

Predstavnici vodstva HSS-a, Krnjević, Šubašić i drugi koji sjede u londonskoj vladi Slobodana Jovanovića nisu još uspjeli dobiti od te vlade nikakvih garancija za sutrašnjicu Hrvatske i prava naroda za nacionalno samoodređenje. Što više oni, zajedno sa cijelom londonskom vladom, podržavaju i pomažu otvoreno reakcionarne i veliko-srpske elemente na čijem se čelu u zemlji nalazi Draža Mihailović.

Mase poštenih i borbenih hrvatskih seljaka, pristaša HSS-a sve to više uviđaju i usprkos politici svog vodstva, koja u krajnjoj liniji služi samo gospodskim interesima, polaze u borbu. Njima, našoj hrvatskoj seljačkoj braći, pružamo mi hrvatski komunisti svoju bratsku ruku: njihovo je mjesto uvijek bilo i danas je u redovima oslobodilačkog pokreta hrvatskog naroda, u redovima junačkih partizanskih odreda zajedno s nama!«⁴⁸ Siječanski proglas CK KPH bio je značajan korak dalje u političko-propagandnoj akciji Partije s ciljem ukazivanja na osnovne orijentacije u vodećim krugovima HSS-a, posebno s obzirom na »politiku čekanja«. U vezi s tim karakteristična je ocjena koju je Lolo Ribar dao u svom izvještaju Titu iz Zagreba, 17. ožujka 1942. »Sasvim je očito — navodi on — da vodeći HSS-ovci, iako ostaju u stidljivoj opoziciji prema Paveliću, ne misle na odlučnu borbu protiv režima; izvesnu slobodu kretanja i vršljanja koju su dobili kao poslanici oni — o tome svedoče svi izvještaji — upotrebljavaju radi organizovanja svojih punktova i 'Zaštite' u selima 'radi kasnijeg preuzimanja vlasti'. No, pri svem tom njima je naročito stalo da se ne raskrinka ovakav njihov pravi stav: o tome najbolje govori izjava nekih ljudi vrlo bliskih zvaničnom vodstvu HSS-a i Košutiću, a za koju sam baš danas saznao, koja pokazuje da ih je jako zboleo i u srce pogodio naš januarski proglas CK KPH u kome smo ih napali. Bez sumnje će takav naš stav, a to se već opaža, produbiti diferencijaciju u njihovim masama i izvršiti znatan pritisak i na samo vodstvo. Biće samo potrebno još čvršće insistirati na tome i proširiti to naše gledište, pa smo o tome i dali upute organizacijama, s tim, naravno, da istovremeno učine sve za povezivanje sa mesnim prvacima HSS-a, sa njihovim masama i ostvarivanjem jedinstva u borbi.«⁴⁹

Kao jedan od konkretnih oblika privlačenja pristalica HSS-a u redove NOP-a, pojavila se i ideja da se i na području Hrvatske pokušaju osnivati dobrovoljačke jedinice. Trebalo je ispitati mogućnosti primjene odluke koju je u drugoj polovici siječnja donio Vrhovni štab o osnivanju spomenutih jedinica u sklopu Narodnoslobodilačke vojske. Bio je to rezultat spoznaje o potrebi intenzivnog rada među onim masama na području istočne Bosne, koje su bile voljne za oružanu borbu ali su se nalazile pod utjecajem propagande četničkog pokreta. Njihovo okupljanje u dobrovo-

⁴⁸ AIHRPH, KP-7/75.

⁴⁹ *Lolo Ribar*, n. dj., 77.

ljačke jedinice bio je konkretan korak oslobađanju od tog utjecaja. U odluci o osnivanju Narodnooslobodilačke vojske, Tito je u vezi s tim polazio od konstatacije da je riječ o dijelu stanovništva »koje je raspoloženo za borbu izvan sastava četničkih ili partizanskih jedinica«, pa je izdao naredbu da se na području Bosne i Hercegovine, »a prema potrebi i u ostalim pokrajinama, odmah pristupi stvaranju jedinica narodnooslobodilačkih dobrovoljačkih odreda«. ⁵⁰ Već u pismu od 2. veljače, upućenom Kardelju i Loli Ribaru u Zagreb, Tito zahtijeva da umnože spomenuru naredbu u kojoj se govori o dobrovoljačkim odredima, »u koje će ulaziti svi oni koji nisu voljni da budu partizani«. On zatim ističe: »U vezi sa stvaranjem dobrovoljačkih odreda nastojte da dobijete saradnju svih onih HSS-ovaca koji neće slijepo da (k)lipšu za Mačekom.« ⁵¹ Raspoloživa dokumentacija ukazuje na to da se akcija privlačenja pristalica HSS-a organiziranjem dobrovoljačkih odreda nije zapravo vidljivije razvila, iako je bilo određenih pokušaja u tom pravcu. Ta je akcija zapravo u pravom smislu riječi došla do izražaja samo na području Okružnog komiteta KPH Karlovac. Na tom području je, naime, NOP vidljivo osnažio, posebno u srpskom stanovništvu, te je predstojala prava bitka za privlačenje pristalica HSS-a, koja je postizala sve veće uspjehe, zahvaljujući i veoma razvijenoj partijskoj organizaciji. Već na drugoj konferenciji Okružnog komiteta, oko sredine ožujka 1942, u Velikoj Kladuši, Vladimir Popović je u vezi s problemima masovnijeg privlačenja pristalica HSS-a, ukazao na akciju stvaranja dobrovoljačkih odreda u istočnoj Bosni, zaključujući da će se slična akcija organizirati i na ovom području, »i to sa HSS pa ćemo i mi takove odrede formirati pod nacionalnom zastavom«. ⁵² Na osnovi toga, Okružni komitet Karlovac je, u razvijanju akcije partijskih rukovodstava na terenu, kao važnu zadaću njihova rada predviđao i organiziranje dobrovoljačkih odreda. »U slučaju da pojedini HSS-ovci — isticalo se u pismu OK KPH Karlovac, 7. srpnja 1942. upućenom Kotarskom komitetu Pisarovina — ne bi htjeli da stupe u partizane, a htjeli bi da stupe u borbu protiv četnika i talijanskih okupatora, možete im predložiti da stvore dobrovoljačke odrede.« ⁵³ Međutim, nije došlo do ostvarenja te zamisli. ⁵⁴

⁵⁰ U odluci se donose odredbe o organizaciji tih odreda te propisuje da njihovi borci »treba da nose na svojim kapama kao oznaku svoju nacionalnu trobojku« (*J. Broz Tito, Sabrana djela, sv. VIII, 134*).

⁵¹ *J. Broz Tito, Sabrana djela, sv. VIII, 178*.

⁵² Dokumenti Druge konferencije KPH za okrug Karlovac 1942. godine, Karlovac 1972, 145.

⁵³ AIHRPH, KP-188/338. U kolovozu je OK Karlovac pisao komunistima Žumberačko-pokupskog odreda: »[...] Nastojte da što je moguće veći broj HSS-ovaca i HSS-ovskih funkcionera pridobijete za učešće i potpomaganje NOB. U tom pogledu nemojte biti uskogrudni jer nam je danas glavni zadatak da što šire zahvatimo hrvatske mase u narodni ustanak. Ako neki neće da se bore pod crvenom zvijezdom ili im se ne sviđa ime partizan predložite im formiranje svojih vlastitih dobrovoljačkih jedinica, koje će stajati pod našom komandom [...]« (*Nikola Brezović Prebeg – Franjo Mikulić Kopač, Narodnooslobodilački pokret u Pokuplju od kolovoza 1942. do svibnja 1943. godine, zbornik: Druga godina narodnooslobodilačkog rata na području Karlovca, Korduna, Like, Pokuplja i Žumberka, Karlovac 1973, 706*).

⁵⁴ Karakteristično je npr. da je Lolo Ribar u svojim pismima iz kolovoza 1942. oslovljavao Glavni štab Hrvatske i kao štab za dobrovoljačke odrede (*L. Ribar, n. dj., 138 i 152*).

Sve šira akcija na privlačenju pristalica HSS-a u redove NOP-a imala je s druge strane jedan od svojih glavnih ciljeva u tome da se što više onemogući mobilizacija u domobrane i tako slabi vojna snaga NDH. U pismu upućenom Kardelju i Ribaru u Zagreb, 26. ožujka, Tito je to pitanje sagledavao u širim relacijama razvoja vojno-političke situacije u Jugoslaviji. U vezi s tim on je posebno ukazivao na potrebu pojačane političke akcije upoznavanja hrvatskog stanovništva sa činjenicom da ustaški režim stupa u sporazume sa četnicima, tj. da je riječ o savezu sa nosiocima velikosrpske politike. »Na tome pitanju — ističe Tito — treba da se sporazumijete sa naprednim dijelovima HSS-a, da oni preko svojih veza utiču u hrvatskoj vojsci da ona prilazi nama i da nam daje oružje i municiju.«⁵⁵ Obavještavajući Tita o pojačanoj akciji u redovima domobranstva, Lolo Ribar je obavijestio da je Glavni štab za Hrvatsku, na sredini ožujka, objavio poziv vojnim obveznicima i domobranima da izbjegavaju mobilizaciju i stupaju u redove NOP-a. Ukazujući na to da je cilj Pavelićeve mobilizacije da se pomogne Hitleru u borbama na istočnom bojištu i u organiziranju borbe protiv NOP-a, Glavni štab je upozoravao na to da se Narodnooslobodilačka vojska sastoji od boraca »različitih političkih uvjerenja: komunista, pristaša Hrvatske seljačke stranke, pristaša samostalnih demokrata i — neopredijeljenih rodoljuba za koje je sveta stvar sloboda naroda«.⁵⁶

U skladu s definiranom političkom linijom privlačenja u NOP pristalica HSS-a, istodobno se vodila akcija uspostavljanja dobira s pojedinim vodećim ljudima te stranke. U pristupu tom pitanju postavljala se i dalje puna širina, tj. ispitivala svaka mogućnost povezivanja s poznatijim pojedincima posredstvom kojih bi se moglo efikasnije utjecati na daljnje privlačenje pristalica HSS-a. Bila je to svakako važna spoznaja, koju dakle nisu mogli pokolebati neki dotadašnji neuspješni pokušaji u toku 1941, posebno akcija u vezi s Mačekom. Naprotiv, razvoj događaja, posebno s obzirom na razvoj narodnooslobodilačke borbe i probleme širenja njene društvene osnove u Hrvatskoj, ukazivao je na potrebu ustrajnih nastojanja. Zasiurno su o tome vodili vidljiva računa Kardelj i Lolo Ribar kada su došli u Zagreb, tj. da, uz niz drugih pitanja, posvete pažnju i toj zadaći. Već na sredini veljače oni su obavijestili Tita o uspostavi dodira s jednom grupom iz HSS-a. U pismu od 12. veljače oni u vezi s tim daju ovu obavijest:

»Povezali smo se sa jednom ozbiljnom grupom u HSS, koja hoće sa nama da saraduje i koja je izrazito sovjetofilski orijentirana. Oni imaju i prilične veze sa provincijom. Da je ne bi prebrzo kompromitirali, prije, nego što može organizaciono da se učvrsti, rešili smo: a) stvoriti sa njima jedan zajednički kontaktni odbor, kao osnovu jednog odbora nac-osl. fronta, a kasnije eventualno i NOO za čitavu Hrvatsku (po primeru Slovenije), b) tražiti od njih, da na selima stvaraju zajedno sa našima slične odbore, c) ti odbori da se učvrste i kao svoju prvu zadaću da smatraju popularizaciju jedinstva nac. osl. borbe i stvaranje NOO, d) zajednička agitacija za mobilizaciju u partizane i nar. osl. vojsku koja treba da bude jedina zajednička vojska hrvatskog naroda. Te uslove su

⁵⁵ J. Broz Tito, Sabrana djela, sv. IX, 84.

⁵⁶ Zbornik dokumenata NOR-a, V/3, 282–285.

oni primili. Pošto je to prvi ozbiljan primer saveznika iz HSS (vidni ljudi iz okoline rukovodstva) mi se mnogo od njih nadamo, ali ćemo ih upravo iz tih razloga i dobro čuvati. Zbog toga smo i odgodili izdavanje zajedničkog proglasa na kasnije, kada će se oni i zajednički odbori bar koliko toliko organizaciono učvrstiti. To uostalom i oni sami žele.«⁵⁷

Tito je odmah dao punu podršku toj akciji, tj. da se uspostavi veza »s nekim HSS-ovcima koji su spremni da na bazi narodnooslobodilačke borbe sarađuju s nama«. On sugerira Kardelju i Loli Ribaru da poduzmu sve one naprijed spomenute korake koje su istakli u pismu te da rade na učvršćivanju i produbljivanju te veze. Tito je to pitanje postavio u šire relacije razvoja situacije u Jugoslaviji koju obilježava činjenica »da se sva reakcija, kako srpska tako i hrvatska i druga, danas već ujedinjuje na bazi klasnih interesa u borbi protiv nas«.⁵⁸

Treba konstatirati da je taj pokušaj bio značajan i zanimljiv, kada je riječ o ispitivanju mogućnosti i oblika uspostave dodira i sporazumijevanja NOP-a s grupama i pojedincima iz HSS. Mogućnost osnivanja »zajedničkog kontaktnog odbora« na liniji stvaranja Narodnooslobodilačke fronte, osnivanje sličnih odbora na terenu, poglavito na selu, popularizacija NOB-a i stvaranje NOO-a, zajednička propagandna akcija za mobilizaciju u NOVJ, svakako su bitni elementi konkretnog sporazumijevanja. Oni su, dakako, bili više rezultat inicijative NOP-a, što znači da su mogli biti ozbiljna kušnja za drugu stranu. Prihvatiti ih, značilo je doista napustiti dotadašnju poziciju i opredijeliti se za konkretnu i aktivnu politiku suradnje sa NOP-om, a to znači i Komunističkom partijom kao njegovom vodećom snagom. To su svakako momenti koji su bili po mnogo čemu važni, pogotovo u vrijeme o kojemu je riječ, tj. na početku 1942, kada su tendencije »politike čekanja« imale snažan utjecaj u spomenutim grupama HSS-a.

Raspoloživa dokumentacija ne omogućuje da se konkretnije utvrdi koji su ljudi zapravo predstavljali spomenutu grupu. Na mjestu je pretpostavka da je riječ o prvim dodirima s pojedinim ljudima iz HSS-a u Zagrebu, a ti su dodiri uspostavljeni posredstvom onih uglednih pojedinaca s kojima je već bila razvijena suradnja (Sremec, Nikolić). U svakom slučaju riječ je o inicijativi koja će s daljnjim razvojem prerasti u određenu akciju. I daljnje inicijative na tom pravcu u Zagrebu mogu se donekle dovoditi u vezu s tim prvim korakom. Raspoloživi veoma skromni podaci ukazuju na to da se od proljeća 1942. može govoriti o prilično intenzivnim nastojanjima organizacije KPH u Zagrebu za uspostavu dodira s krugovima iz HSS-a. Prema sjećanju Vjekoslava Afrića, koji je s grupom zagrebačkih glumaca u drugoj polovici travnja 1942. prešao na slobodni teritorij, on je od Lole Ribara dobio zadatak da dođe u dodir s Košutićem i ispita njegovo gledište i mišljenje u vezi s mogućnošću uključivanja HSS-a u NOP. Afrić je upoznao Lolu Ribara s Košutićevim gledištem prema kojemu takva mogućnost dolazi u obzir samo uz uvjete o posebnom autonomskom statusu i ulozi HSS-a u okviru NOP-a.⁵⁹

⁵⁷ L. Ribar, n. dj., 56.

⁵⁸ J. Broz Tito, Sabrana djela, sv. IX, 34.

⁵⁹ Afrić navodi da mu je Lolo Ribar ovim riješima formulirao pitanje na koje je trebalo da dobije Košutićev odgovor: »Što misli on, kao predstavnik HSS-a u zemlji, hoće li

Za upoznavanje stanja u krugovima HSS-a u to vrijeme u Zagrebu karakteristično je i sjećanje Branka Tučkorića, koji je također po zadatku partijske organizacije svojim osobnim vezama dolazio u dodir s pojedincima iz HSS-a. On zaključuje da su se u tim dodirima s HSS-ovcima »svi rezultati svodili na to da oni uglavnom ne trpe ustaše niti fašizam, da vjeruju u pobjedu Engleza i da s komunistima ne žele imati nikakvog posla. 'Neka se komunisti tuku ako baš hoće, a mi ćemo čuvati naše redove da budemo spremni preuzeti vlast kad Englezi pobijede.'«⁶⁰

Za bolje sagledavanje odnosa NOP-a i HSS-a treba voditi računa o nekim bitnim momentima koji su obilježavali daljnji razvoj rata i utjecali na držanje pojedinih političkih snaga. Glavni moment ogleđa se u sve jasnijoj spoznaji građanskih snaga o neprekidnom usponu NOP-a u čitavoj Jugoslaviji. Ta će činjenica utjecati i na sve veće približavanje među tim snagama, jer im se neophodnost suzbijanja NOP-a postavlja kao osnovna zajednička zadaća. S obzirom na razvoj događaja u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, to će posebno doći do izražaja u sporazumima vlade NDH i pojedinih četničkih grupacija. To će izazvati posebno negativan odjek u javnosti, čega se i sam ustaški režim pribojavao. Izvještaji organa ustaškog režima s terena nedvojbeno govore da kontakti i sporazumi ustaša i četnika izazivaju strah u stanovništvu.⁶¹ Shvatljivo je da je to moglo imati posebnog odjeka među pristalicama HSS-a. Spoznaja da četnici — koji sebe predstavljaju kao oružanu snagu jugoslavenske emigrantske vlade, tj. onog faktora koji predstavlja i interese politike HSS-a — sklapaju sporazume s ustaškim režimom i okupatorom, bio je svakako značajan činitelj u daljnjem procesu diferencijacije u redovima HSS-a. To je jasno potvrđivala i pravodobna analiza i procjena rukovodstva KPJ. U svom članku »Komunistička partija i ko su sve saveznici okupatora«, objavljenom u *Proleteru* na početku travnja, a sadržavao je važne političke smjernice partijskim rukovodstvima, Tito je težište postavio na spoznavanje klasnog jedinstva različitih reakcionarnih snaga u Jugoslaviji koje vodi svoje porijeklo iz predratnog razdoblja. U vezi s tim, ukazao je i na pojedine momente koji su davali reakcionarno obilježje i politici vodstva HSS-a na čelu s Mačekom. Bit njihove daljnje politike Tito je ocijenio ovim riječima: »Poslije okupacije i porobljivanja Hrvatske kao i cijele Jugoslavije, sam Maček i jedan dio vodstva HSS-a ne učestvuju neposredno u vlasti, zajedno s Pavelićem, ali oni u stvari pomažu svojim špekulantskim držanjem zlikovca Pavelića. Oni uporno odbijaju svaku saradnju u narodnooslobodilačkoj borbi. Oni odbijaju u Hrvatskoj zajednički narodnooslobodilački front protiv

Hrvatska seljačka stranka da učestvuje u borbi protiv okupatora ili neće? Neka prosto i jednostavno kaže svoje mišljenje.« Košutićev odgovor Afrić sažeto formulira ovim riječima: »HSS bi se priključila Narodnooslobodilačkoj borbi uz ove uslove: podjela vlasti tako da HSS preuzima pitanje seljaka, a komunisti politiku radnika. Svaka partija ima svoju vojnu komandu.« Prema Afrićevu zapamćenju Lolo Ribar je u vezi s tim odgovorom dao ovaj komentar: »Nama je bio poznat taj njihov stav. Već ranije smo znali za te njihove uslove. Oni su, međutim, tako apsurdni da smo posumnjali u njihovu autentičnost. Hteli smo još jedanput da ih proverimo. To su gluposti« (*Vjekoslav Afrić, U danima odluka i dilema, Beograd 1970, 214, 221, 225*).

⁶⁰ Branko Tučkorić, Pristupanje pokretu, zbornik: Zagreb 1941–1945, Zagreb 1972, 186.

⁶¹ Opširnije F. Jelić-Butić, Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945. Zagreb 1977, 255 i d.

okupatora i Pavelića. Oni su glavna smetnja u Hrvatskoj da hrvatski narod nije do sada stupio masovno, po primjeru srpskog, crnogorskog i slovenačkog naroda, u oružanu borbu protiv okupatora. Oni su glavna smetnja za opći narodni ustanak protiv okupatora u Hrvatskoj. Oni su po cijelom svom držanju u stvari slabo maskirani saveznici okupatora.«⁶² U pismu upućenom 8. travnja 1942. Centralnom komitetu KP Hrvatske, Tito ukazuje na te smjernice iz *Proleter*. »Mi danas vidimo — istakao je Tito u pismu — da se u Jugoslaviji sve reakcionarne snage koncentrišu pod skutom okupatora i zajedno s njim vode borbu protiv nas. Uopšte uzevši situacija kod nas je vrlo zamršena. S jedne strane, ta koncentracija, a s druge strane, ogromne suprotnosti koje postoje između tih raznih grupa nalažu nam da budemo u svojim procjenama vrlo oprezni, da ne pravimo pre nagljene zaključke po takvim pitanjima.« Polazeći od činjenice da je stalno jasno pitanje »nemilosrdne borbe« protiv okupatora i njegovih domaćih pomagača, Tito ukazuje na postojanje raznih grupa »protiv kojih se također mora voditi borba putem njihovog raskrinkavanja pred masama, putem diferencijacije u njihovim redovima i putem postavljanja konkretnih zahtjeva pred te grupe da se definitivno opredijele hoće li s narodom protiv okupatora ili s okupatorom, jer sredine ovdje nema, pošto svako pozivanje na pasivnost, na čekanje boljih vremena itd. znači isto tako pomaganje okupatoru«. Kao najizrazitijeg predstavnika takve politike Tito ističe vodstvo HSS-a, te u vezi s tim ukazuje na potrebu maksimalne pažnje kada je riječ o sagledavanju mjesta i uloge HSS-a i privlačenja njegovih pristalica. »Treba se strogo čuvati — naglašava Tito — da se tu ne uopštava, da se HSS kao cjelina ne trpa u isti koš s pojedinim vodama koji odlučno odbijaju svaku saradnju s nama odnosno s narodom u današnjoj borbi. Treba privlačiti elemente koji se još kolebaju iz HSS-a na našu stranu i pridobijati ih za narodnooslobodilačku borbu.« Tito je sva ta pitanja sagledavao u širim međunarodnim relacijama, posebno s obzirom na interes Velike Britanije za razvoj situacije u Jugoslaviji. Ukazujući na to da britanska vlada podržava četnike kao svoj oslonac u budućem rješavanju sudbine Jugoslavije, Tito je upozoravao rukovodstvo KP Hrvatske na mogućnost da i u Hrvatsku dođu britanske misije koje bi se, uz ostalo, povezivale i s HSS-ovcima, »pomoću kojih će nastojati da razbiju našu narodnooslobodilačku borbu i naš uticaj«.⁶³

Sve jasnije razotkrivanje uloge četničkog pokreta, posebno njegove suradnje s ustašama, bili su značajan moment i u daljnjoj akciji KPJ u privlačenju pristalica HSS-a. U javnom razotkrivanju spomenute politike, težište je postavljeno na ukazivanje na opasnosti od daljnje »politike čekanja«, koja može samo još više pomagati neprijatelju. »Vodstvo HSS-a s Mačekom na čelu — upozoravalo je rukovodstvo KP Hrvatske u svom prvomajskom proglasu 1942 — nosi veliku odgovornost za položaj u kojem se danas nalazi Hrvatska, jer svojom politikom pasivnosti, kolebanja i iščekivanja ide na ruku neprijatelju i ustaškoj strahovladi, zateže muke našeg naroda pod jarmom fašističkog okupatora, koči pravednu borbu i izdaje životne interese hrvatskog naroda.

⁶² *J. Broz Tito*, Sabrana djela, sv. X, 27.

⁶³ Isto, sv. IX, 207–208.

Jugoslavenska vlada u Londonu, podržavajući politiku četničkih nedjela u zemlji, ne pruža hrvatskom narodu nikakvu garanciju za sutrašnjicu.⁶⁴ Ukazivalo se, dakle, na značenje činjenice da razvoj situacije sve uvjerljivije potvrđuje da politika HSS-a ne može računati ni na kakvu perspektivu, bez obzira na tendenciju koju zastupa. Dok je potpuna kompromitacija one grupacije koja je stupila u službu ustaškog režima bila sasvim jasna i došla do punog izražaja, sve je vidljivija postajala i činjenica da zagovaranje »politike čekanja« također vodi punoj kompromitaciji.⁶⁵ U analizama rukovodećih organa NOP-a, posebno partijskih, naročita se pažnja poklanjala tim momentima. U svojim pismima u toku srpnja i kolovoza, tj. prilikom ponovnog dolaska u Zagreb, Lolo Ribar osobito je pažnju posvetio razmatranju stanja u redovima HSS-a. Osnovno gledište od kojega polazi u svojim analizama bilo je ukazivanje na neminovnost sve jače diferencijacije u redovima HSS-a. Kao novi značajan faktor u tom procesu on posebno ističe sporazumijevanje ustaša i četnika, jer će to razotkriti »Pavelićev režim još snažnije kao izdajnički, kao režim koji u krajnjoj liniji već pomaže ne samo okupatora već i one velikosrpske klike, koje su 20 godina ugnjetavale Hrvatsku. Argument 'identifikacije' četnika i partizana pred hrvatskim narodom, kojim se mjesecima služio Pavelić, time je konačno izbijen iz njegovih ruku.«⁶⁶ Ističući da je taj argument javno razobličan, zaključuje: »partizani se pojavljuju u svome pravom obliku a ustaše paktiraju s četnicima protiv njih. Odras dubokog nezadovoljstva s takvim razvojem opaža se ne samo u redovima HSS, čije se pristaše već plaše 'četničke strahovlade' posle ustaša, već i u redovima samih ustaša.«⁶⁷ Obavještavajući Tita o tim problemima, Lolo Ribar je ukazivao na tri glavna obilježja tadašnje situacije u Hrvatskoj: vidljivo slabljenje utjecaja ustaškog režima, snaženje NOP-a »kao prvorazrednog i 'javno priznatog' činioca u unutarnjem političkom životu zemlje«, te »početak oštrije diferencijacije u redovima HSS-a i jačeg previranja u hrvatskim masama uopšte«. Ukazujući na to da je osobito pojačan »proces gubljenja vere u mogućnost pobjede Nemačke i nekakvu stalnost današnjeg režima«, zaključuje: »U tome smislu, pojačala se zabritunost za sutrašnjicu i opšta tema razgovora nije više 'ko će pobediti', već 'šta će sutra biti s nama'. Pitanja o budućnosti Hrvatske, Jugoslavije, političkom ustrojstvu zemlje, odnosu prema jug(oslovenskoj) vladi u Londonu itd. su u svačijim ustima, i naša partija moraće što pre naći formu da svoj stav po njima učini poznatim masama.« U vezi s tim pitanjima, on posebno razmatra stanje u HSS-u i probleme odnosa prema njemu. Ukazujući na opasnost

⁶⁴ AIHRPH, KP-8/139

⁶⁵ Ukazujući na spomenute promjene, *Vjesnik*, 1. IX 1942, u članku »Na pragu druge godine borbe«, donosi ovaj zaključak: »Šta hrvatskom narodu nakon toga preostaje, kakav izlaz imade hrvatski narod iz tog novog položaja? Osloniti se na obezglavljene, demoralizirane i korumpirane prvake HSS-a, od kojih su jedni otvoreno prešli ustašama, drugi sramno napustili narod i sklonili se kojekuda, dok treći, iako izvan ustaških redova, ipak kao i oni u interesu svojih društvenih položaja i privilegija prepuštaju sudbinu hrvatskog naroda onoj istoj velikosrpskoj gospodi protiv koje se hrvatski narod decenijama najgorčnije borio?«

⁶⁶ Iz pisma Vladimiru Bakariću, 7. VII 1942. (*Lolo Ribar*, n. dj., 113).

⁶⁷ Iz pisma Blagoju Neškoviću i Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju, 1. VIII 1942 (*Isto*, 124).

nastojanja predstavnika četničkog pokreta za privlačenje pojedinih prvaka HSS-a, zaključuje da u redovima HSS-a »dolazi do sve jačeg uznemirenja i previranja«. Uzrok tome je s jedne strane jačanje NOP-a, prema kojemu mase HSS-a »sve jasnije simpatiziraju«, a s druge, prijetnja »nove velikosrpske hegemonije i četničke osvete«. Navedene okolnosti, prema ocjeni Lole Ribara, »pokazuju da je u Hrvatskoj danas glavni problem produbljenje ove diferencijacije u HSS-ovskim masama i zadobivanje njihove većine za oslobodilačku borbu na našoj strani«. U vezi s tim zastupa mišljenje da je zbog toga potrebno političku liniju prema Mačeku i HSS-u da »učinimo elastičnijom i više diferenciramo«. To znači da i dalje treba razotkrivati poziciju Mačeka i bit »politike čekanja«, »ali glavni udar upraviti po onim HSS-ovcima koji paktiraju s ustašama (Tot, Berković, Pernar) i po onim koji paktiraju s Dražom i četnicima«. ⁶⁸ O tim pitanjima Lolo Ribar obavijestio je i Kardelja, ističući potrebu »da učinimo sve da se na terenu povezujemo sa 'pravim HSS-ovcima'«. ⁶⁹

U ostvarivanju takve politike za KPJ je osobito važno bilo pitanje suzbijanja tendencija sektaštva. One su se mogle pojavljivati samo kao opasnost u borbi KPJ za okupljanje novih snaga u narodnooslobodilački pokret. Svakako je to imalo svoje posebno značenje kada je riječ o daljnjem privlačenju pristalica HSS-a. Ukazujući na to da je borba protiv sektaštva u tadašnjoj situaciji »centralno pitanje naše Partije«, Kardelj je u pismu Centralnom komitetu KP Hrvatske posebno upozoravao na to da bi bilo »vrlo pogrešno uspavljivati se da smo glavno već postigli«, jer i dalje postoji mogućnost »da nam se situacija izvuče iz ruku, ako nećemo svom snagom udariti protiv sektaštva«. On ističe da se to posebno odnosi na Hrvatsku. »Još uvek držim — zaključuje — da je čitav uspeh naše Partije u Hrvatskoj zavisian od toga, da li ćemo uspjeti tamo stvoriti široki svenarodni oslobodilački front. Ne treba računati sa nekakvim 'slomom' na kraju rata. Ovoga puta buržoazija neće dozvoliti 'slom' u takvom smislu, kako smo do sada bili naviknuti. Da je tome tako dokaz je četničko-ustaški sporazum, Nedićevsko-Mihajlovićeva saradnja itd. Aparat okupatora sutra će biti aparat londonske vlade, ojačan sadašnjom kolebljivom 'sredinom'. Taj će reakcionarni blok imati i oružje i ljude. Prema tome, ako hoćemo pobediti, najavimo odlučni boj sektaštvu. Samo stvaranje svenarodnog oslobodilačkog fronta može sprečiti manevre protivnarodne reakcije.« ⁷⁰

U svjetlu tih momenata treba sagledavati i daljnje akcije na privlačenju grupa i pojedinaca iz HSS-a. U ljeto 1942. u Zagrebu je Marko Žužić, koji se predstavljao kao izaslanik vodstva HSS-a, tražio dodir s »delegatima Vrhovnog štaba«. Tadanji sekretar Mjesnog komiteta KPH u Zagrebu, Lutvo Ahmetović, koji je sudjelovao u prvim dodirima, objašnjava motive koji su utjecali da se prihvate razgovori: »Iako nam samo Žužićevo ime nije mnogo kazivalo, odlučili smo se ipak na razgovore, jer je njegova upornost za (razgovor) s nama ukazivala da, možda, može biti nekih barem manjih promjena u držanju HSS-ova rukovodstva.« O toj mogućnosti Ahmetović je obavijestio Ivu Marinkovića, člana

⁶⁸ Pismo od 3. VIII 1942 (Isto, 128–130).

⁶⁹ Pismo od 20. VIII 1942 (Isto, 144).

⁷⁰ AIHRPH, KP-11/268, pismo od 14. VIII 1942.

Biroa CK KP Hrvatske, koji je na početku rujna 1942. došao u Zagreb preuzevši funkciju sekretara Povjerenstva CK KPH. U prvom susretu s Marinkovićem i Ahmetovićem, Žužić je zahtijevao konkretan dokaz da razgovara s delegatima Vrhovnog štaba. »Dogovorili smo se za drugi sastanak — sjeća se Ahmetović — kada radio-stanica 'Slobodna Jugoslavija' potvrdi naš mandat izjavom da pozdravlja 'razgovore ugodne naroda slovinskoga'.« Marinković je preuzeo organiziranje emitiranja te izjave, što je i učinjeno, pa je došlo do nastavka razgovora. Međutim, oni su ubrzo zastali.⁷¹

Ipak, dodiri sa Žužićem nisu bili sasvim prekinuti. Marinković je 13. listopada obavijestio Centralni komitet KPH da su pregovori sa Žužićem »dobro napredovali« te da se od njega zatražilo da o pregovorima »budu obaviješteni zatočeni funkcioneri HSS-a u Lepoglavi i dr Maček«. On također konstatira da je to učinjeno ali da su spomenuti funkcionari u Lepoglavi »odbili da dadu pristanak ne iz principijelnih razloga nego zbog straha da ustaše ne poduzmu represalije protiv njih, jer su oni tobože taoci«. Marinković također obavještava rukovodstvo KP Hrvatske da su izrađeni »nacrt deklaracije i sporazuma« i ti su dokumenti poslani Mačeku, ali od njega još nije stigao odgovor. Međutim, bez obzira na to kakav će odgovor doći, ističe Marinković, »mi ćemo nastaviti saradnju s tom grupom«. Kao potvrdu za to navodi da se od te grupe zatražilo dvojicu predstavnika za članove budućeg Narodno-oslobodilačkog odbora za Hrvatsku. Šaljući ujedno nacрте spomenutih dokumenata, Marinković je zatražio »mišljenje o pregovorima kao i tekstu deklaracije i sporazuma«. Sličan izvještaj Marinković je uputio nešto kasnije, vjerojatno potkraj listopada ili na početku studenog, navodeći da spomenuti pregovori »nisu doveli do uspješnog završetka«. ⁷² Svakako je glavni razlog tome činjenica što nisu dobili podršku spomenutih zatočenih funkcionara HSS-a.⁷³ S druge strane, na osnovi ta dva Marinkovićeва izvještaja daje se zaključiti kako je Centralni komitet KPH tek tada bio upoznat s pregovorima u Zagrebu i da su mu tek tada upućeni spomenuti dokumenti. Razloge tome treba u prvom redu tražiti u činjenici da je upravo u to vrijeme bila prekinuta redovna veza Povjerenstva u Zagrebu i rukovodstva KPH, jer je zasigurno Marinković bio zainteresiran da što prije obavijesti rukovodstvo kako bi mogao pravodobno dobiti odgovarajuće smjernice.

»Sporazum između Komunističke stranke Hrvatske i Hrvatske seljačke stranke« i »Proglas Komunističke stranke Hrvatske i Hrvatske seljačke

⁷¹ AIHRPH, MG 73/I-1, Sjećanja Lutve Ahmetovića. Ahmetović je u listopadu 1942. napustio Zagreb i otišao na oslobođeno područje za sekretara Okružnog komiteta KPH Pokuplje, pa nije sudjelovao u daljnjim dodirima sa Žužićem.

⁷² AIHRPH, KP-13/365 i 413. Iz izvještaja se ne može sa sigurnošću zaključiti jesu li spomenuti dokumenti upućeni i zatočenim rukovodiocima HSS-a u Lepoglavi. Iz drugog Marinkovićeва izvještaja vidi se da su »HSS-ovci iz Lepoglave odbili sporazum [...]«, što vodi na zaključak da su mogli biti upoznati sa sadržajem spomenutih dokumenata.

⁷³ Potvrdu za to daje i telegram Vokšina (Josip Kopinič) iz Zagreba, u kojem javlja da su »zapeli (su) pregovori sa HSS. Zajednička deklaracija o sporazumu poslata je Mačeku«. Kopinič zapravo prenosi tekst Dragurina Sailija, koji je zajedno sa Marinkovićem sudjelovao u tim razgovorima. Telegram je bez datuma, ali se, na osnovi drugih događaja koje spominje, može zaključiti da je upućen poslije 23. rujna 1942 (ACK SKJ, CK KPJ-KI 1942/335).

stranke hrvatskom narodu«, kako glase puni naslovi nacрта spomenutih dokumenata, datirani su mjesecom rujnom.⁷⁴ U sporazumu se težište postavlja na utvrđivanje glavnih momenata koji treba da obilježavaju suglasnost KPH i HSS-a »u najvažnijim pitanjima koja su od životnog interesa za hrvatski narod«. U vezi s tim HSS se izjašnjava o pristupu JNOF-u i da njegovi članovi sudjeluju u osnivanju NOO-a, te delegira svoje predstavnike u NOO za Jugoslaviju i NOO za Hrvatsku; KPH i HSS osuđuju »svako cijepanje narodnih snaga«, pri čemu se u prvom redu misli na »pasivnost i šutnju istaknutih pojedinaca ili grupacija« o ustaškim zločinima, te na »izdaju interesa hrvatskog naroda i svoje stranke« onih funkcionara i članova HSS-a koji su pristupili ustaškom režimu. Posebno »osuđuju izdajnički rad generala Draže Mihailovića i njegovih četnika« te protestiraju protiv njihove popularizacije posredstvom jugoslavenske vlade u izbjeglištvu; HSS će izdati smjernice svojim članovima da stupaju u partizanske odrede »ili da prema mogućnostima i svom nahodanju formiraju dobrovoljačke odrede« u čijoj će organizaciji i djelovanju dobiti pomoć od Glavnog štaba Hrvatske. Ti odredi će se pridržavati odluka koje je potpisao Vrhovni štab; KPH i HSS pozivaju »sve političke stranke i grupacije«, u prvom redu Samostalnu demokratsku stranku, da pristupe JNOF-u.

U proglasu se, na osnovi izloženih elemenata sporazuma, detaljnije razrađuje tekst poziva KPH i HSS-a hrvatskom narodu za daljnje sve šire i brže pristupanje narodnooslobodilačkoj borbi.

Centralni komitet KPH je u vezi s tom akcijom uputio kritiku Marinkoviću i Sailiju »zbog političke nebudnosti« i zbog toga što su se bez znanja rukovodstva »upustili u tako krupnu stvar«, a na što nemaju pravo.⁷⁵ U pismu Centralnom komitetu KPJ, CK KPH je tu akciju sagledavao u sklopu jačanja procesa pristupanja pristalica HSS-a NOP-u. »Zbog sve masovnijeg učešća hrvatskih masa u borbi, pojedini poslanici HSS traže kontakt s našom partijom. U Zagrebu se čak našao neki bivši činovnik PABA (Žužić, F. J.), inače beznačajna politička ličnost, da pregovara s nama u ime HSS stranke. Drug Marinković i Konspirator su nasjeli tome i u ime naše partije s njim pregovarali. Uslijed političke nebudnosti i nezrelosti malo je falilo pa da naprave golemu uslugu toj stranci koja je u potpunom raspadanju. I, samo strah pojedinih pohapšenih poslanika HSS, bio je razlog da tekst sporazuma i zajednički letak nije opublikovan. Taj Vam materijal šaljemo.«⁷⁶

Za razumijevanje čitave te akcije svakako je značajno bilo objašnjenje koje je dao Marinković u svom odgovoru Centralnom komitetu KPH. To objašnjenje treba sagledavati u okviru tadašnje vidljivo pojačane bitke rukovodstva NOP-a za privlačenje pristalica HSS-a, a u čemu je u prethodnom prikazu ukazano na niz bitnih momenata. Širina pristupa u tom procesu, a što je ujedno značilo i suzbijanje sektaštva, bio je značajan, često presudan kriterij. Polazeći od samokritičke ocjene da se pogriješilo, Marinković je kao glavni motiv da se pristupi pregovorima isticao upravo »želju da se ujedini čitav hrvatski narod u borbi protiv

⁷⁴ AIHRPH, KP-13/412 i 413.

⁷⁵ Te kritičke ocjene CK KPH donose se na osnovi Marinkovićeva odgovora, 15. XII 1942, jer pismo rukovodstva nije pronađeno (AIHRPH, KP-16/615).

⁷⁶ AIHRPH, KP-14/480, pismo od 14. XI 1942.

okupatora«, a što bi »bilo olakšano« uspostavom suradnje s HSS-om. Da se u čitavu tu akciju nije ipak ulazilo s onom naivnošću, kakav su dojam mogli da ostave spomenuti dokumenti, pokazuju i ove Marinkovićeve riječi: »mi smo se pozivu odazvali i premda nismo imali iluzija da će vodstvo HSS pristati na sporazum«. ⁷⁷ Svakako je pri tome važna spoznaja koju Marinković posebno ističe u vezi s mogućnošću privlačenja HSS-a »kao cjeline«, jer kako on ističe »nismo vodili računa o tome da HSS kao stranka u stvari ne postoji, već da se raspala na grupice sa najrazličitijim stavovima i interesima«. ⁷⁸ Marinković je također posebno ukazao na činjenicu da tada nije postojala veza Povjerenstva sa CK KPH, jer, kako kaže, »nismo ni na kraj pameti imali namjeru da uradimo nešto bez vašega znanja i odobrenja. [...] Međutim, — zaključuje on — mi smo imali drugu mogućnost da obavijestimo druga Tita, ali mi uvjereni da činimo dobru i pametnu stvar nismo ni pomislili da tu mogućnost iskoristimo. Nama je sada drago da pregovori nisu uspjeli a drago nam je još i to da su ti pregovori još jednom pokazali kakva se banda nalazi u vodstvu HSS, jer ta banda danas odbija suradnju s nama ne zbog toga što nije 'još vrijeme', to se oni ne usuđuju kazati, već od straha za svoje glave«. ⁷⁹

Okolo sredine prosinca 1942. uslijedile su dvije posebne okružnice Centralnog komiteta KP Hrvatske, upućene partijskim rukovodstvima i vojnim štabovima, u kojima se daju smjernice za daljnju političku djelatnost u vezi s HSS-om. ⁸⁰ U njima se polazi od ocjene, na osnovi dobivenih obavijesti, da se u posljednje vrijeme »primjećuje kretanje i aktiviziranje ljudi iz vodstva HSS-a«. Zaključuje se da je njihova politička propaganda, koja je vidljiva »u mnogim mjestima i krajevima«, usmjerena na dva osnovna cilja: 1. »sprečavanje aktivizacije hrvatskih masa« u redovima NOP-a i »širenje nepovjerenja« prema KPJ kao organizatoru i rukovodećoj snazi narodnooslobodilačke borbe; 2. u vezi s predviđanjem ishoda rata, tj. »perspektivom sloma fašizma i njegovih domaćih

⁷⁷ Nastojeći što savjesnije da obavlja postavljene mu zadaće, Marinković je pojedinim akcijama pristupao s maksimalnom ozbiljnošću, uzimajući u obzir sve mogućnosti koje mogu da se pojave. U skladu s tim treba sagledavati i dodire s predstavnicima HSS-a. Karakteristično je spomenuto sjećanje Branka Tučkorića, koji govori o dolasku u Zagreb »nekoeg drugog Profesora«, što se zasigurno odnosi na Marinkovića, a za kojega je trebalo pribaviti određene podatke o stanju u krugovima HSS-a. »Profesor je — navodi Tučkorić — zastupao ovo mišljenje: ako su ti HSS-ovci stvarno protuustaški i protufašistički nastrojeni postoji mogućnost da se nađe zajednički jezik. U tu je svrhu želio lično s nekima od njih uspostaviti kontakt. To je ostvareno preko [Andrije] Mohorovičića, koji ga je povezo sa [Zvonimirom] Pavešićem u zgradi Tehničkog fakulteta gdje su njih obojica bili nastavnici. Preko Pavešića doktor Mohorovičić je uspostavio kontakt s nekim vodećim ličnostima i tu prestaje moje znanje o daljnjem razvoju tih kontakata« (Tučkorić, n.dj., 186).

⁷⁸ Kao jedan od poticaja da pristupi toj akciji, Marinković je naveo i članak Lole Ribara »Najnoviji razvoj vanjskog i unutarnjeg političkog položaja i oslobodilačka borba hrvatskog naroda«, koji je objavljen u *Glasu Hrvatskog zagorja*, br. 2/1942. Marinković se posebno pozivao na ocjenu Lole Ribara u vezi s politikom vodstva HSS-a na čelu s Mačekom, prema kojoj ocjeni će se to vodstvo i slične grupe »ili morati jasno opredijeliti za politiku odlučne borbe protiv okupatora i ustaša, ili će u očima čitavog hrvatskog naroda biti raskrinkani kao pomagači okupatora i kao takvi izolirani«.

⁷⁹ AIHRPH, KP-16/615.

⁸⁰ AIHRPH, KP-16/601, okružnica od 12. XII 1942; KP-16/614, okružnica od 15. XII 1942.

plaćenika« raditi na stvaranju raspoloženja i pripremanju »uporišta za buduće političke kombinacije«. Ističe se da se »oni pojavljuju u ovom času, da bi okupili oko sebe neke snage i da bi se organizaciono pripremili u cilju sprečavanja konačnog oslobođenja našeg naroda. Oni pripremaju uporišta onim reakcionarnim krugovima u svijetu, koji imaju u planu da povrate staro stanje i da naš narod ponovno bace u nacionalno ropstvo«. Pred partijske organizacije postavlja se zadaća »ne samo da budno prate njihovo kretanje, nego i da povedu pojačanu propagandu i borbu za njihovo raskrinkavanje i onemogućavanje njihovih planova«. U tu svrhu daju se smjernice o potrebi objašnjavanja uloge vodstva HSS-a i njegove odgovornosti u vezi sa slomom i okupacijom zemlje te posebno u vezi s akcijama protiv narodnooslobodilačke borbe. Posebno se apelira na partijske organizacije da »budno prate rad pojedinih vođa HSS-a i ljudi koji su s njima povezani, da prikupljaju podatke o njihovim parolama, oblicima organizacionog rada itd.,«, te o tome odmah obavještavaju rukovodstvo. Posebno se ističe da ta pojačana borba »protiv reakcionarnog vodstva HSS-a, koja je u ovom času toliko potrebna, ne smije ometati rad na što široj mobilizaciji hrvatskih masa i njihovom uvlačenju u narodnooslobodilačku borbu«. Naprotiv, ukazuje se na potrebu pojačane akcije u tom pravcu. U vezi sa situacijom u kojoj se nalazi HSS, daje se ova karakteristična ocjena: »Činjenica je da se HSS kao organizacija raspala ili je u procesu raspadanja. Mnogi pristalice i funkcioneri iz redova HSS-a aktivno pomažu narodno-oslobodilačku borbu ili pak simpatiziraju s njom. Ali se još uvijek nalaze i takovi pojedinci i takove grupice iz redova HSS-a koje simpatiziraju narodno-oslobodilačku borbu, a nisu spremne da kidaju s vodstvom HSS-a, jer nisu uvjereni u njihovu izdajničku ulogu. Ima slučajeva gdje takovi pojedinci i takove grupice traže od nas da u našoj štampi i propagandi ne napadamo Mačeka i vodstvo HSS-a. Razumije se da mi u ovom času, kada pitanje izdajničke rabote HSS-a predstavlja tako veliku opasnost po interese našeg naroda, ne možemo odustati od javnog raskrinkavanja i javnog napadanja na vodstvo HSS-a.«

Ubrzo zatim u izdanju *Vjesnika* objavljena je brošura »Izdajničko i reakcionarno vodstvo HSS-a i narodno-oslobodilačka borba«. Brošura je upravo imala zadaću da posluži kao instruktivni materijal za spomenutu političku akciju.⁸¹ Polazeći od naprijed istaknute ocjene da su pojedinci iz vodstva HSS-a krenuli u pojačanu akciju, kojoj je cilj, uz ostalo, suzbijanje narodnooslobodilačke borbe, u brošuri se najprije ukazuje na karakteristične momente u politici vodstva HSS-a od dolaska na vlast u Banovini Hrvatskoj. Pri tome se posebno govori o karakteru režima u Banovini Hrvatskoj, kojemu je cilj bio sprečavanje demokrati-

⁸¹ AIHRPH, ZB-Br-41/1160. U dopisu Centralnom komitetu KPJ, 16. XII 1942, CK KPH je dao u vezi s tim ovaj podatak: »Spremili smo za štampu brošuru o izdajničkoj i saboterskoj politici vodstva HSS-a, u kojoj je data kritika rada vodstva HSS-a do porobljavanja naše zemlje, njegova uloga kod upada okupatora u našu zemlju i predaje vlasti ustaškim bandama, kao i njegova izdajnička i saboterska politika prema narodno-oslobodilačkoj borbi. Ova će brošura dobro doći svim našim organizacijama i aktivistima u borbi protiv izdajničkog vodstva HSS-a sa Mačekom na čelu, koje se u posljednje vrijeme aktiviziralo u cilju sprečavanja pobjedonosnog završetka naše narodno-oslobodilačke borbe i prigrablivanja njenih tekovina u svoje ruke« (AIHRPH, KP-17/620).

zacije političkog života i beskrupulozna borba protiv Komunističke partije; posebno se govori o držanju Mačeka u trenutku sloma Jugoslavije, kada je dao javnu podršku ustaškom režimu, pozivajući hrvatski narod i pristalice HSS-a na pokornost; analizira se diferencijacija vodstva HSS-a nakon okupacije. U brošuri se posebna pažnja pridaje odnosu vodstva HSS-a prema NOP-u. »Kad je Komunistička partija Hrvatske — ističe se u brošuri — pozvala narod da ustane na oružje protiv tuđinskog osvajača i njegovih slugu, Maček i njegovi saradnici izdajnički su sabotirali tu narodnu borbu. Komunistička je Partija Hrvatske činila ogromne napore da ujedini sav narod bez obzira na narodnost, vjeru i stranačku pripadnost u Narodno-oslobodilačku Frontu. Ona se u više navrata preko proglasa i drugim putem obraćala ne samo pristalicama HSS-a, nego i direktno vodstvu HSS-a i Mačeku, pozivajući ih na zajedničku saradnju i zajedničku borbu za oslobođenje naše domovine. Komunistička je Partije Hrvatske nastojala da se HSS kao cjelina priključi narodno-oslobodilačkoj borbi. Nažalost svi su njeni napori bili uzaludni. Vodstvo je HSS-a sa Mačekom na čelu uporno i dosljedno odbijalo sve te prijedloge i pozive. Ono je ustrajalo u svom neprijateljskom stavu prema Komunističkoj partiji, Narodno-oslobodilačkoj Fronti i narodno-oslobodilačkoj borbi. Maček i njegovi saradnici nisu mogli i nisu htjeli shvatiti, da se sloboda hrvatskog i ostalih naroda Jugoslavije može postići i izvojevati samo upornom oružanom borbom protiv okupatora i njihovih ustaško-četničkih plaćenika.« U vezi s tim, posebno se upozorava na opasnosti sprege vodstva HSS-a i četničkog pokreta, pri čemu se ukazuje na karakter uloge jugoslavenske vlade u izbjeglištvu: »Naime, reakcionarno je vodstvo HSS-a zastupano preko svojih ministara u izbjegličkoj velikosrpskoj i izdajničkoj jugoslavenskoj vladi u Londonu. Ta se vlada nalazi u zemlji savezničkog naroda i na neobično drzak način iskorištava svoj položaj saveznika SSSR-a i tobožnjeg neprijatelja fašističkog okupatora. Glavni tajnik HSS-a, dr. Krnjević, potpredsjednik je te vlade. Draža Mihailović, vođa četnika, također je ministar u toj vladi. Ali on 'ministruje' u našoj zemlji, pod zaštitom okupatora, te sa svojim krvavim četnicima vodi borbu protiv partizana i kolje nevino stanovništvo po hrvatskim selima. Pošto su Dražini četnici sklopili javni savez s Pavelićevim ustašama, a pošto je poznato, da su i jedni i drugi u službi njemačkih i talijanskih okupatora, izlazi, da je i vodstvo HSS-a na čelu s Mačekom, s tim razbojnicima povezano.« Ukazujući na neprekidno snaženje narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji i u Hrvatskoj, što se ogleda i u stvaranju narodnooslobodilačkih odbora i osnivanju novih velikih jedinica Narodnooslobodilačke vojske, u brošuri se posebno ističe osnivanje AVNOJ-a te značenje skorog stvaranja ZAVNOH-a, kao narodnog predstavništva kojem danomice prilaze »pristaše i prvaci raznih stranaka«, među kojima su »poštene pristaje i prvaci HSS-a, koji su definitivno raskrstili s protunarodnim i izdajničkim HSS-ovim 'vođama'«.

U siječanjskom broju *Vjesnika* 1943. objavljen je članak »Izdajnički planovi vodstva HSS-a« u kojemu se nastavlja naprijed zacrtani kurs. Posebno se težište postavlja na razotkrivanje Mačekove pozicije. »Izdajica Maček danas — ističe se u članku — ne samo da izdajnički, kao do danas, sabotira narodnu borbu za slobodu, ne samo da potajice

zabija nož u leđa narodu, koji je desetak godina obmanjivao, već se danas najaktivnije i u izravnoj vezi sa okupatorima prihvatio rada na gušenju oslobodilačke borbe hrvatskog naroda. Maček i njegova družina, ukoliko već davno dijelom nije prišla ustašama ili ne sjedi s Dražom u izdajničkoj vladi, danas intenzivno radi na prikupljanju i oživljenju ostataka bijedne 'Mačekove garde', priređuje 'povjerljive i tajne' sastanke tobože iza leđa okupatora i, kao najnovije, vodi pregovore sa četničkim bandama Draže Mihailovića, čime dokazuje u punoj mjeri svoju istovjetnost sa velikosrpstvom, sa okupatorima i sa ustašama, četničkom braćom, te se u sporazumu sa svima njima sprema da u 'kritičnom času' preuzme ustašku baštinu.

Što izdajnika Mačeka i njegovu družinu tako snažno i baš danas vuče u ponor izdaje, što ih je ponukalo da četničku velikosrpsku družinu učine svojim idealom?

Nema sumnje, ono što široke slojeve hrvatskog naroda ispunja najvećom radošću, velikim nadama i što im daje snage za borbu — skoro potpuno i istinsko narodno oslobođenje, to sve potajne i javne narodne neprijatelje izvlači na svijetlo dana, tjera u sve dublju izdaju. Tako i Mačeka i njegovo društvo.⁸²

U vezi s jednim »direktivnim pismom« što ga je vodstvo HSS-a uputilo »svojim povjerenicima za Dalmaciju i druge krajeve«, Centralni komitet KPH je u veljači 1943. uputio partijskim rukovodstvima posebnu okružnicu, koja sadrži »upute za raskrinkavanje HSS-a«. Posebno se u vezi sa sadržajem spomenutog pisma upozorava na ove momente:

»1.) Izdajničko vodstvo HSS-a priznaje svoju saradnju s fašističkim okupatorima. Ono pregovara s njemačkim okupatorima o likvidaciji ustaškog režima i stvaranju 'novog režima' u kome bi učestvovali i pretstavnici vodstva HSS-a.

2.) Saradujući s fašističkim okupatorima, izdajničko vodstvo HSS-a istovremeno priprema teren za okupaciju Hrvatske od strane američkih i engleskih trupa u času sloma fašizma.

3.) Ono priprema politički teren i vrši organizacione pripreme za preuzimanje vlasti poslije rata i

4.) Vodstvo HSS-a ustaje protiv svake borbe protiv fašističkih okupatora i njihovih slugu, nastoji na sve načine da obmane i zavara mase, da prikrije svoje djelovanje pred nama kako bismo ga 'pustili na miru' i time omogućili da iza naših leđa nesmetano vrši pripreme za ostvarenje svojih izdajničkih planova.«⁸³

Vidljivo je da se u naprijed izloženim dokumentima Centralnog komiteta KP Hrvatske, koji sadrže smjernice za daljnju borbu protiv politike vodstva HSS-a i za akciju daljnjeg privlačenja pristalica te stranke u NOP, primjećuje osjetno zaoštreniji kurs od dotadašnjeg. Nedostajao je izdiferenciraniji pristup u analizi različitih osnovnih pitanja vezanih uz HSS u najširem smislu riječi. Dotadašnji razvoj jasno je pokazao da je riječ i o veoma složenoj i o veoma osjetljivoj problematici. U tom okviru se pitanje razotkrivanja biti i ciljeva »politike čekanja« i pitanja

⁸² Dokumenti historije KPH, knj. II, 337.

⁸³ AIHRPH, IO HSS, Okružnica od 9. II 1943.

privlačnija pristalica HSS-a u NOP konstantno nameću kao glavna pitanja. Nalaženje uspješnih konkretnih odgovora na ta pitanja svakako je zahtijevalo i znatno produbljeniju analizu. Zbog toga se nedostajanje takve analize, tj. neizdiferencirani pristup, i moglo u konkretnoj akciji pojavljivati i kao određena zapreka. Glavni pobornik takva kursa bio je Andrija Hebrang, tadašnji sekretar Centralnog komiteta KP Hrvatske.⁸⁴ Smjernice koje je u naprijed navedenim dokumentima davao bile su, dakle, određeno odstupanje od onoga kursa koji je zacrtalo rukovodstvo NOP-a na čelu s Titom. No, na taj se kurs s druge strane istodobno i dalje ukazivalo. U smjernicama što ih je uputio Štabu Druge operativne zone potkraj prosinca 1942, Bakarić je u svojstvu političkog komesara Glavnog štaba posebno ukazao na to da pojedine vodeće osobe iz HSS-a, koje su nosioci »politike čekanja« i koje teže osnovati svoju organizaciju, »nastoje se okoristiti činjenicom, što je dr Maček interniran, ne bi li tako sve vode HSS-a, kao i ta njihova novoosnovana organizacija dobila aureolu mučeništva, kako bi im se ugled u narodu podigao«. Ukazujući na to da je takva akcija uperena protiv narodno-oslobodilačke borbe, Bakarić zaključuje: »U današnjim vremenima ova pojava pretstavlja za nas prvorazrednu opasnost. Stoga treba preduzeti sve mjere, da se takva rabota onemogući kod naroda. Treba s pojačanom upornošću raskrinkavati kod naroda izdajnički rad ovih samozvanih vođa i sprečiti zavodenje naroda s njihove strane. To još ne znači da bi trebalo udarati po cjelini bivšeg HSS i da treba prestati saradivati s njenim funkcionerima, koji su se izjasnili za Narodno-oslobodilačku borbu. Naprotiv, to znači, da baš takav rad treba pojačati i u njemu se kloniti svakog sektaštva.«⁸⁵

Koliko je to pitanje privlačilo pažnju u sklopu sagledavanja razvoja narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji kao cjelini i posebno s obzirom na razvoj međunarodnih odnosa, pokazala je analiza osnovnih problema političke situacije u zemlji koju je Kardelj iznio u svom

⁸⁴ Na Drugom kongresu KP Hrvatske, u studenom 1948, V. Bakarić je u »Političkom izvještaju CK KPH« dao ovu ocjenu karaktera i posljedica takva Hebrangova kursa: »Od početka 1943. on je nastojao Partiji nametnuti liniju 'tući po Mačku'. To je smatrao glavnim političkim zadatkom.

Istina je, da je Mačkov utjecaj na mase, koje su imale povjerenje u HSS, bio jedan od glavnih razloga što ove nisu brže stupale u borbu, i da je borba protiv toga utjecaja bila centralno pitanje daljeg razvoja ustanka u to vrijeme (druga polovina 1942. i 1943). Te su se mase mogle pridobijati samo uvjerenjima i ukazivanjem na opasnosti koje za hrvatski narod u sebi nosi politika 'čekanja' koja zapravo znači podupiranje okupatora i njegovih slugu.

Njegova je linija, kojoj se dosta tragova nalazilo u pojedinim partijskim organizacijama, vodila drugim putevima.

Udaranje po Mačku s lijeva i s desna i svim mogućim sredstvima tupilo je borbu protiv ustaša i okupatorskih manevara da zavara narodne mase. Ta je propaganda ostavljala ove kreatore na miru, pogodovala penetraciji ustaške propagande, a nije pomagala ukazivanju na opasnosti od stava čekanja ili stupanja u domobranstvo i slično.

S druge strane ona se u lupanju po Mačku morala služiti argumentima za koje narodne mase nisu još u to vrijeme bile zrele. Stoga je budila nepovjerenje ne prema Mačku, nego prema Partiji i Narodno-oslobodilačkom pokretu.

Odlučni kurs na tu liniju imao bi za posljedicu to da nas odvoji od masa i to baš na glavnom polju borbe za njih. Ta je linija išla putem kočenja razvoja ustanka u korist okupatora i ustaša« (Drugi kongres Komunističke partije Hrvatske, Zagreb 1949, 71–72).

⁸⁵ Zbornik dokumenata NOR-a, V/10, str. 343.

pismu Titu, što ga je uputio iz Slovenije oko sredine siječnja 1943. god. »Nema sumnje — istakao je Kardelj — da smo mi u Jugoslaviji izvojevali krupne pobjede tako nad okupatorima kao i nasuprot unutarnje reakcije, naročito velikosrpske. No, ja držim, da te pobjede još nisu odlučujuće iz dvaju razloga: prvo, jer se mi još nismo sukobili otvoreno sa drugim glavnim faktorom unutarnje reakcije, tj. sa HSS, koji će verovatno u buduće predstavljati glavni rezervoar snaga reakcije u Jugoslaviji pored ostataka velikosrpske hegemonije, koja je doduše u Jugoslaviji politički razbijena, ali nije razbijena u samoj Srbiji i nije razbijena u svim svojim formama; a drugo, moraćemo da izvojujemo još krupne borbe za međunarodno priznanje, drugim rečima, moraćemo da razbijemo još teške otvorene ili prikrivene intervencije međunarodne imperijalističke reakcije.« Ukazujući na značenje i ulogu AVNOJ-a, kojemu treba »dati vrlo veliku ulogu, ne samo ulogu nekakve vlade, nego i ulogu političkog predstavništva i rukovodioca« čija »politička linija [...] mora biti zaista široka«, Kardelj ističe da »jedino taj put« može da dalje jača narodnooslobodilački pokret u Hrvatskoj. U vezi s tim borba protiv opasnosti sektaštva nameće se kao prvorazredna zadaća. »Sektaštvo — zaključuje Kardelj — nigde ne bi imalo tako teških posledica za čitavu Jugoslaviju nego što bi ih imalo, ako bi zacarilo u Hrvatskoj. Smatram — zbog toga — da treba zaista budno paziti kod hrvatskih drugova, da ne bi sužavali bazu, na kojoj su počeli da rade, naročito pod uticajem elemenata 'vrtoglavice od uspeha', koje se — prema mom utisku — laća nekih drugova na čvrsto oslobođenoj teritoriji. Mislim, da nas ništa više ne može baciti u sektaštvo, nego baš 'vrtoglavica od uspeha'.« Obraćajući posebnu pažnju na pitanje utjecaja vanjskih faktora na daljnji razvoj u zemlji, Kardelj u vezi sa situacijom u Hrvatskoj daje ovaj zaključak: »Ukoliko ćemo u Hrvatskoj — od koje je po mom mišljenju zavisao konačni rezultat naše borbe — provoditi pravilnu politiku, kojom ćemo izolirati Mačeka, tj. politiku širokog hrvatskog nacionalnooslobodilačkog fronta, onda ćemo imati dovoljno čvrstu osnovu, sa koje ćemo moći da slomimo velikosrpske hegemoniste, koji će svakako ostati jezgro reakcionarnog otpora u budućnosti. No, za nas je važno, da imamo i formalnu širinu, tj. širinu u samom rukovodstvu PVNOJ (AVNOJ, F. J.) zbog inostranog sveta. Nema sumnje, da će biti intervencija imperijalista kud i kamo lakša, — upravo neminovna — ako će biti na čelu PVNOJ samo Partija i neke manje grupice. Ukoliko ćemo mi — na bazi demokratskih parola — diferencirati sam građanski elemenat, diferencirati buržoazne i malograđanske partije, izolirati krajnju njihovu reakciju — onda će biti za inostrane imperijaliste intervencija politički daleko više otežana.«⁸⁶ U pismu koje je istodobno uputio Centralnom komitetu KP Hrvatske, Kardelj je posebno isticao potrebu jačanja Narodnooslobodilačke fronte. »Mislim — zaključuje on — da će u buduće hrvatska reakcija (HSS) biti jedna od osnovnih snaga reakcije i kontrarevolucije u Jugoslaviji. Treba danas svim snagama raditi na diferencijaciji hrvatskih masa.«⁸⁷

⁸⁶ Dokumenti ljudske revolucije u Sloveniji, Ljubljana 1978, sv. V, 189–193.

⁸⁷ Isto, 199.

SUMMARY

NATIONAL LIBERATION WAR AND CROATIAN PEASANT PARTY 1941-1942

This paper is a part of the author's monography »Croatian Peasant Party From 1941 To 1945«, therefore the focus is put to just some essential questions of the policy of the national liberation movement leadership, with the Communist party of Yugoslavia at its head, towards Croatian peasant party. The author points first of all at some characteristics of the relationship between Communist party and Croatian peasant party on the eve of the collapse of the Yugoslav monarchy and occupation of the country in April 1941. It was an important political experience which served to check the possibility of any collaboration in the period that was to come, i.e. regarding the question of the liberation war against the occupying power and its domestic collaborators. The main comprehension in this experience was that Croatian peasant party's leaders, headed by Vladko Maček, rejected every opportunity for a collaboration with Communist party, either because of ideological or political reasons, proceeding from the viewpoint of Croatian peasant party as predominant political force in Croatia. Therefore, in the period between 1941 and 1945 the focus of the Communist party policy was put on the problems of drawing large masses of Croatian peasant party's followers into the lines of the national liberation movement with the aim to form its widest possible sociopolitical basis. Analyzing these problems the author stresses a series of moments specific for the 1941-1942 period, when in Croatia there started and was led a real struggle for the mentioned masses. In this connection the author presents chief moments in the programme realizing of these questions by the Communist party (analyses of the position of Croatian peasant party leadership in the existing situation and pointing at the characteristics of the process of differentiation of Croatian peasant party; directives given by Josip Broz Tito and Communist party leadership in connection with the work of communists in the Croatian peasant party lines; disclosing of the aims of the Croatian peasant party leadership's "policy of waiting", etc), and then points at some special moments in the actual accomplishing of the polity formulated by Communist party of Yugoslavia (first contacts with certain Croatian peasant party representatives).